

Het Ontstaan van de Binnenlandse Veiligheidsdienst

Hoop in bange dagen of noodzakelijk kwaad?

P. Koning, BA
Studentnr.: 0100242

Ina Boudier-Bakkerlaan 15-III
3582 VB Utrecht
Tel: 06 - 244 14 717
E-Mail: pieter.koning@gmail.com

MA-Scriptie
Master Moderne Tijden
Studierichting Geschiedenis
Faculteit der Letteren
Universiteit Utrecht

Begeleider: Dr. B. de Graaf

14 maart 2007

Inhoudsopgave

<i>Inhoudsopgave</i> _____	2
<i>Voorwoord</i> _____	3
<i>Inleiding</i> _____	8
<i>Hoofdstuk 1: ‘Noodzakelijk’ voor de Internationale Staatsveiligheid?</i> __	18
<i>Hoofdstuk 2: Het Persoonlijk Perspectief</i> _____	26
<i>Hoofdstuk 3: ‘Kwaad’ binnen de Democratische Rechtstaat?</i> _____	33
<i>Hoofdstuk 4: Een Partijdige Dienst?</i> _____	41
<i>Conclusie</i> _____	50
<i>Literatuuropgave</i> _____	52

Voorwoord

“The great danger of any missing historical dimension is that its absence may distort our understanding of other, accessible dimensions.”

...

“Historians have a general tendency to pay too much attention to the evidence which survives, and to make too little allowance for what does not.”¹

"My colleagues, every statement I make today is backed up by sources, solid sources. *These are not assertions.* What we are giving you are *facts* and conclusions based on solid intelligence" (my emphasis). (Amerikaanse Minister van Buitenlandse Zaken Colin Powell rechtvaardigt de Amerikaans-Britse oorlog tegen Irak van 2003 tegenover de VN-veiligheidsraad in 2005, een rechtvaardiging waar hij later weer afstand van nam)

Het valt niet te ontkennen: historici die onderzoek doen naar contemporaine (internationale) politieke geschiedenis worden in toenemende mate geconfronteerd met de perceptie van een expanderend geheim informatieniveau, het niveau dat samenhangt met de (gepercipieerde) omvang en invloed van ‘geheime’ inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Waar aan het begin van de Tweede Wereldoorlog een middelgrote mogendheid als Nederland nog praktisch geen inlichtingen-arm had² en de inlichtingendiensten van grootmacht Groot-Brittannië ook nog steeds weinig geprofessionaliseerd waren³, vindt de jongste oorlog van grootmacht Amerika, de oorlog in Irak (officieel 20 maart 2003 - 1 mei 2003) vooral zijn rechtvaardiging op basis van beweringen die met geheime informatie uit het inlichtingenniveau gestaafd wordt, zoals het grotendeels via de media verlopen debat laat zien:

- “Irak zou beschikken over massavernietigingswapens”
- “Irak zou het internationale terrorisme steunen, met name Al-Qaida”

... [als derde, vierde en vijfde reden worden onderdrukking eigen bevolking, evidente steun aan zelfmoordacties tegen Israël en het negeren van resoluties van de VN-veiligheidsraad genoemd]⁴

¹ Chr. M. Andrew en D. Dilks (red.), *The missing dimension: governments and intelligence communities in the twentieth century* (Londen, 1984), p. 1-2

² L. Einthoven, *Tegen de stroom in: levende vissen zwemmen tegen de stroom in - alleen de dooie drijven mee* (Apeldoorn, 1974), p. 200-201

³ Andrew en Dilks, *The missing dimension*, p. 9

⁴ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Irakoerlog> (7 februari 2007)

De eerstgenoemde twee redenen, niet de onbeduidendste naar frequentie van voorkomen in het publieke debat te oordelen, beschikken over tevens over de sterkste connectie met de mysterieuze fantoom-dimensie die *intelligence* (Ned. ‘inlichtingen’) heet.

Wat is nu daadwerkelijk de rol van *intelligence* in de hedendaagse politiek? Wat is eigenlijk de gangbare definitie van *intelligence*? BVD-historicus Dirk Engelen geeft in *Verspieters voor het vaderland* (Den Haag 1996) een overzicht van eerder gebruikte definities. Ik zal dit overzicht hier niet gaan overnemen, maar ik zal het houden bij de definitie waar hij naartoe werkt: allereerst constateert Engelen dat het Nederlandse begrip “inlichtingen” een belangrijke component mist die in het Engelse begrip *intelligence* wel aanwezig is: ‘verstand’. Terecht, naar mijn mening, geeft hij er daarom de voorkeur aan het begrip *intelligence* (intelligentie) in het Nederlands te handhaven. Uiteindelijk geeft Engelen aan dat een definitie van *intelligence* in ieder geval de volgende elementen moet bevatten:

“*Intelligence* dient te worden beschouwd als een product dat totstandkomt gedurende een complex proces en dat geleverd wordt aan één of meer afnemers. Als dit nationale actoren of besluitvormers zijn dan wordt het wel ‘*national intelligence*’ genoemd.”

...

“*Intelligence* is een afgerond product dat qua inhoudelijke samenstelling in diverse categorieën ingedeeld kan worden: politieke, militaire, economische, wetenschappelijke, medische, technische en sociologische.”⁵

Naar mijn idee blijft er echter een onbevredigend hiaat achter in deze omschrijving als het gaat om *intelligence* in verband met inlichtingendiensten. De geponeerde definitie refereert weliswaar aan de levering van informatie “aan één of meer afnemers”, maar legt te weinig nadruk op het element van onthouding hiervan voor degenen die niet tot deze afnemers behoren. De inlichtingendiensten die besproken worden, zijn in alledaags taalgebruik ‘**geheime diensten**’. De *intelligence* die zij ‘produceren’ (door informatie te ‘verzamelen’), wordt op grond van een bepaalde logica geconcentreerd geredistribueerd (bij de besturende overheid), waardoor een geconcentreerde machtsverdeling plaatsvindt. *Intelligence* maakt in feite gebruik van het principe “kennis is macht”.

Daarbij dient de kanttekening gemaakt te worden dat het zeer moeilijk is de macht die uit *intelligence* voortvloeit te meten. Een voorbeeld hiervan is de persoonlijke informatie van vooraanstaande CPN-functionarissen die BVD-agenten vergaarden. Wanneer de BVD

⁵ P. Koedijk, J. Linssen en D. Engelen (red.), *Verspieters voor het vaderland: Nederlandse spionage voor, tijdens en na de Koude Oorlog* (Den Haag 1996), p. 14

erachter kwam dat de persoonlijke situatie van een CPN-functionaris kwetsbaar was, doordat hij bijvoorbeeld in geldnood zat of overspel gepleegd had, kon de BVD deze persoonlijke informatie gebruiken om de betreffende functionaris onder druk te zetten partijgeheimen prijs te geven. Het kon echter net zo goed dat deze functionaris het aanbod van de BVD in de wind sloeg en de BVD vervolgens niks meer met de zaak deed.⁶ Zo is er bij veiligheid- en inlichtingendiensten eveneens altijd wel een deel van de informatie, waar mogelijk macht mee uitgeoefend kan worden, dat ongebruikt in papiervorm in een bureaula blijft liggen. Er wordt dus geen macht uitgeoefend met informatie waarmee dat wel kan, terwijl de informatie in feite voor handen is. Engelens analyse van de *intelligence cycle*⁷ laat dit probleem duidelijk zien.

Ook Andrew relateert in *The Missing Dimension* (1984) het belang van *intelligence* weer enigszins (hoewel de rest van het boek bedoeld is het tegenovergestelde te betogen):

“Intelligence is, of course, not usually so influential. During many modern crises it has been misunderstood, not used or simply wrong. But the historian of national or international politics can never afford to ignore it.”⁸

De term ‘*intelligence*’, door Engelen in het Nederlands behouden als ‘intelligentie’, schept de mogelijkheid de ‘intelligentie’ van een staat te vergelijken met de intelligentie van een individu. Ook op individueel niveau geldt vaak “(relevante) kennis is macht”. Echter ook in een individueel brein wordt vaak niet volledig gebruik gemaakt van het potentieel aan machtsuitoefening door informatiepositie, vanwege vergeetachtigheid, ethische remmingen of wat dan ook.

Historici weten maar al te goed dat het menselijk brein op persoonlijk niveau, vaak een hoofdrolspeler in de (politieke) geschiedenis, een wetenschappelijk subject is waarop geen uitputtende natuurwetenschappelijke theorie toegepast kan worden. De mix van empirie en ratio die via een menselijk brein wel of niet tot een bepaald rationeel of irrationeel handelen leidt (hierover zijn boeken volgeschreven⁹), zorgt ervoor dat historici altijd te maken hebben met het bestuderen van mensen als *blackboxes*: niet-transparante omzetter van

⁶ Engelen, D., *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheids-Dienst* (Den Haag, 1995), p. 110

⁷ bestaande uit vijf stappen: 1.) het inventariseren van de behoefte aan *intelligence* bij de afnemers; 2.) het verzamelen van ruwe gegevens; 3.) het verwerken van alle gegevens; 4.) de analyse, integratie en evaluatie van de gegevens; 5.) de verspreiding van het product. Koedijk ea. (red.), *Verspieters voor het vaderland*, p. 16-22

⁸ Andrew en Dilks, *The missing dimension*, p. 2

⁹ *The Bullet's Song*

een veelheid aan *input* in een bepaalde *output*, waarbij de logica tussen *in-* en *output* voor de buitenstaander in min of meerdere mate verborgen blijft.

Zoals gezegd zijn historici bekend met dit fenomeen en zijn zij bij uitstek wetenschappelijk toegerust om met deze *blackboxes* om te gaan: het *Verstehen* speelt sinds het begin van de officiële geschiedwetenschap immers een belangrijke rol om geschiedkundige gebeurtenissen vanuit het ondoorzichtige individuele menselijke denken te verklaren door bestudering van de context van het kennend subject en het zoeken naar gegevens die kunnen uitsluiten of aannemelijk kunnen maken of bepaalde motieven al dan niet een grote of kleine rol gespeeld hebben bij een bepaalde menselijke handeling: de heuristiek (oorspronkelijk ontstaan vanuit de Theologie voor bijbelinterpretaties). In feite wordt hiermee een poging gedaan tot interpolatie van maatschappelijke processen binnen een *blackbox*, in de veronderstelling dat binnen de *blackbox* de *input* op een enigszins rationele of navoelbare manier tot *output* verwerkt wordt.

Ook de link *Verstehen-verstand-intelligentie-intelligence* pleit voor het voorkeur geven aan laatstgenoemde begrippen boven het weinigzeggende begrip ‘inlichtingen’. Binnen het *intelligence*-werk was de BVD onder andere succesvoller dan de eigenlijke inlichtingendienst IDB¹⁰, doordat zij door middel van een genuanceerdere *verstehende* visie op het hoofdonderzoeksubject, het Nederlandse communisme, daadwerkelijk meer grip kreeg op het gedachtegoed van deze tegenstander en daarmee ook op het handelen van de tegenstander in het verlengde daarvan.¹¹ *Intelligence* (lat. ‘intelligeo’= ‘ik begrijp’) – *Verstehen* (du. ‘V.’= ‘begrijpen’)-(be-)grip: taalkundig is er een logisch verband tussen de verschillende aspecten van het begrip ‘*intelligence*’, van het vergaren van kennis op heuristische wijze tot het grip krijgen op maatschappelijke processen.

Maar waar is de overgang van het geestelijk grip krijgen op de maatschappij naar het daadwerkelijk materieel uitoefenen van macht op die maatschappij, waardoor de inlichtingengeschiedenis er één is die interfereert met de politieke of economische of overige geschiedenis? En hoe groot is dan daarbij de invloed van de inlichtingengeschiedenis?

Wat opgevallen is, is dat de term *blackbox* van toepassing is zowel op individuen, organisaties of processen die door een historicus of een *intelligence*-agent begrepen moeten

¹⁰ de BVD was in eerste instantie een *veiligheidsdienst*

¹¹ Koedijk ea. (red.), *Verspieters voor het vaderland*, p. 22

worden, als op het geheel van een inlichtingendienst en de inlichtingengeschiedenis¹². De historicus die onderzoek doet naar de invloed van inlichtingendiensten kan dus het beste zijn vertrouwde contextgerichte heuristische methode aan blijven houden om tot zinnige uitspraken te komen over de mate van invloed van een inlichtingen- of veiligheidsdienst.

Met deze inzichten zou ik willen proberen te komen tot een verder aangescherpte definitie van het fenomeen ‘intelligence’, die ik verder in het boek zal hanteren (tenzij anders aangegeven), teneinde het wat en waarom van de BVD beter te begrijpen:

“‘*Intelligence*’ bestaat uit verzamelde gegevens door een orgaan (als product) of gekregen informatie van een orgaan (als product), die een maatschappelijke actor in staat stellen het maatschappelijk proces, of een specifiek deel hiervan, zo goed mogelijk geestelijk te bevatten, met als doel het desgewenst het meest effectief voor vastgestelde doeleinden te kunnen beïnvloeden. Alleen al door de onthouding van deze gegevens aan buitenstaanders en het bestaan ervan is ‘*intelligence*’ een maatschappelijke kracht, die door en in de perceptie van mensen een onbekende maatschappelijke invloed uitoefent.”

Overal waar niet-transparante processen plaatsvinden, roept dat vraagtekens bij omstanders op. Hierbij gaat het name om de integriteit van de gevolgde procedures, die onzichtbaar blijven. Een geheime dienst heeft dan ook altijd te maken met een integriteitsvraagstuk, zo ook de BVD. Dit vraagstuk heeft ertoe geleid, dat dé BVD of individuele BVD-ers zich af en toe geroepen voelden meer openheid van zaken te geven over de gang van zaken binnen de BVD. Voor deze scriptie heb ik daarvan dankbaar de vruchten geplukt. Zelf beschik ik echter niet over *inside information*. Dit gebrek aan kennis heb ik daarom geprobeerd te compenseren met een breed contextonderzoek naar de politieke, staatkundige en militaire context waarbinnen de BVD ten tijde van haar oprichting functioneerde.

Inleiding

¹²althans ideaaltypisch sociologisch vormen deze wellicht een *blackbox*, al worden er zo nu en dan natuurlijk tijps van de sluier opgelicht over hoe het er binnen een inlichtingendienst aan toe gaat, zeker na het ‘historisch’

Het einde van de Koude Oorlog in 1991 markeert wereldwijd een belangrijk momentum in de historiografie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Inlichtingen- en veiligheidsdiensten als zodanig speelden pas in dit mondiale conflict voor het eerst een cruciale rol. Zoals in de naam van het conflict al doorklinkt, lag de nadruk niet op het gebruik van fysieke kracht en vuurwapens ('heet'), maar op koude krachten: "psychologische en subversieve aanvallen"¹³, aldus oprichter van de BVD Louis Einthoven in zijn memoires.

"Anders dan een krijgsmacht, die doorgaans pas in actie komt bij een ernstige grensoverschrijding of beschieting waardoor de reële oorlogstoestand wordt ingeluid, bevindt een veiligheidsdienst zich constant in een situatie van oorlogsvoering. Maar weinigen die zich realiseren dat de westerse veiligheidsdiensten [in 1974] al sinds 1945 in oorlog zijn."¹⁴

Deze oorlog kwam dus in 1991 voorgoed aan een einde, althans tegen de Sowjet-teenstander. Uit de ervaring met de Koude Oorlog kan afgeleid worden dat men op inlichtingenniveau proactiever in conflicten staat, dan op het niveau van de fysieke wapenen. Men kan zich bedenken dat de inlichtingen- en veiligheidsdiensten direct na het einde van de Koude Oorlog in deze rol weer op zoek gingen naar nieuwe bedreigende tegenstanders. Momenteel lijkt volgens velen het meeste gevaar voor de Nederlandse staat uit te gaan van het internationale terrorisme en het *jihadisme* van de radicale Islam.

Ondanks het feit dat inlichtingen- en veiligheidsdiensten zich niet echt een periode van rust kunnen vooroorloven, omdat één van hun hoofdtaken het permanent vaststellen van die rust is, kan men zeggen dat er voor deze diensten met het einde van de Koude Oorlog eveneens een periode is afgesloten. Omdat, zoals Einthoven zegt, de inlichtingen- en veiligheidsdiensten zich eigenlijk altijd in een situatie van conflict bevonden hebben sinds de Tweede Wereldoorlog, viel er aan rigide blokvorming niet te ontkomen. Niet verwonderlijk, als men bedenkt dat het delen van vitale maatschappelijke informatie tussen soevereine staten vertrouwen van een zeer hoog niveau vergt. Een voorbeeld hiervan is het feit dat de BVD, lichtelijk tegen zijn zin in door vrees voor de Nederlandse publieke opinie, in hetzelfde blok

worden van informatie

¹³ Einthoven, *Tegen de stroom in*, p. 214

¹⁴ idem

werd gedreven als de apartheidstaten Zuid-Afrika en Israël, omdat deze binnen de wereldpolitiek aan dezelfde kant stonden als de VS.¹⁵

Het einde van de rigide blokvorming van de Koude Oorlog en de periode van onduidelijkheid over waar nu het grootste gevaar vandaan zou gaan komen uit de nieuwe internationale constellatie, maakte een evaluatiemoment over de nationale inlichtingen- en veiligheidsdiensten mogelijk en wellicht zelfs onvermijdelijk (door druk van buitenaf). Dirk Engelen, een medewerker van de BVD, werd in 1990 door de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken C.I. Dales de opdracht gegeven de geschiedenis van de BVD op wetenschappelijk verantwoorde wijze vast te leggen.¹⁶ Engelen geeft aan dat historisch onderzoek in deze periode tevens beter mogelijk werd gemaakt door de opheffing van de KGB en haar Oost-Europese zusterdiensten, de opheffing van de CPN en de in 1990 in gang gezette ingrijpende reorganisatie van de BVD.¹⁷ Deze redenen vloeien echter mijns inziens geheel logisch voort uit de hoofdreden: de veranderende geopolitieke verhoudingen aan het eind van de Koude Oorlog. Zoals de organisatie van de BVD al laat zien, die qua verdeling in subafdelingen naar landen een zekere weerspiegeling (*'mimicry'*) van het politieke wereldtoneel vormde¹⁸, was het contra-inlichtingenwerk door de BVD en de spionage door vreemde mogendheden in Nederland in feite het verlengde van het uitvechten van de internationale politieke strijd, maar dan in de heimelijke sfeer. De geschiedschrijving van de BVD door Engelen in de periode 1990-1995 zie ik dan ook samen met andere tekenende ontwikkelingen in die tijd, zoals de reorganisatie van de BVD en andere diensten tot de AIVD en bepalingen van de Raad van State -uit 1986 dat historisch BVD-materiaal valt onder de Wet Openbaarheid van Bestuur en uit 1991, dat de geheimhoudingstermijn van bepaalde staatsdocumenten die onder deze wet vallen van 50 naar 20 jaar terugschroefd wordt- in het kader van de mogelijkheid en maatschappelijke noodzakelijkheid vanuit de internationale politiek tot een algemeen evaluatiemoment.

In 1991 zagen enkele historici als Bob de Graaff en Cees Wiebes al in dat de tijden in Nederland wat betreft de geschiedschrijving over *intelligence* aan het veranderen waren, en zij achtten het wenselijk deze te bevorderen door een Netherlands Intelligence Studies

¹⁵ Hoekstra, p. 144-146. Nadere bestudering van de immer warme band tussen de VS en Groot-Brittannië leert bovendien dat deze goede verstandhouding ook voor een belangrijk deel is ontstaan door de samenwerking op *intelligence*-gebied tijdens de Tweede Wereldoorlog, dit beweren althans Andrew en Dilks in *The Missing Dimension*, p. 10. In hoofdstuk 1 zal ik verder ingaan op de achterliggende militaire logica in historisch perspectief

¹⁶ Engelen, p. 9

¹⁷ Engelen, p. 32

¹⁸ Chr. Vos e.a. *De geheime dienst: verhalen over de BVD* (Amsterdam/Ruinen, 2005), p. 27

Association (NISA) op te richten.¹⁹ Sindsdien is er een voorzichtige stroom van publicaties op dit gebied tot stand gekomen. Echter, feit is dat een groot deel van de archieven van de BVD nog steeds onder geheimhouding valt. De bepalingen van de Raad van State, hebben geen wezenlijke afbreuk gedaan aan de beperkingen die gelden voor geïnteresseerden. De *blackboxes* van de geheime diensten zijn voor een deel wel open gegaan, maar sommige, soms cruciale informatie hieruit kan alleen verkregen worden door personen die binnen de *blackbox* werkzaam waren, bijvoorbeeld agenten van de BVD.

Naast Engelens naslagwerk is de belangrijkste andere (en smeüiger) bron van *inside information* over de BVD dan ook afkomstig van een andere oud-BVD-er: Frits Hoekstra. Hij maakte in 2000 zijn voornemen bekend persoonlijke memoires uit zijn BVD-periode (1971-1987) op schrift te stellen, maar ondervond aanvankelijk weerstand bij het toenmalige Plaatsvervangend Hoofd BVD (PHBVD) Onno Koerten. Nadat hij echter bij een sollicitatie in 2001, toen hij door gewijzigde omstandigheden op geopolitiek en privé-niveau opnieuw wilde gaan werken bij zijn voormalige werkgever, te horen kreeg dat "...de werkwijze van de dienst in de lange tijd sedert mijn vertrek zozeer was veranderd, dat ik daar met mijn kennis en ervaring niet meer van nut zou kunnen zijn", besloot hij dat "...het schrijven over het werken bij de dienst in die oude tijd ook vast weinig of geen kwaad [kan]."²⁰

Hoekstra heeft echter met het schrijven van zijn boek, naast wellicht persoonlijke motieven zijn memoires op schrift te stellen, geen essentieel andere maatschappelijke doelstellingen dan Engelen: de maatschappelijke waardering voor het werk van de BVD vergroten door delen van de *blackbox* die de BVD was bloot te geven.²¹ Omdat het ontbreken van transparantie vaak samenhangt met een dubieuze integriteit, zeker wanneer de uitkomst van niet-transparante processen negatief is –en in de perceptie van de nationale bevolking overheerst al snel het negatieve beeld van mislukkingen, omdat met name mislukkingen van de geheime diensten bekend raken en diensten daarmee in het landelijk nieuws geraken– pleit Hoekstra ervoor om als BVD/AIVD juist meer de publiciteit te zoeken om successen van de dienst te claimen. Hierdoor hoopt hij dat het beeld van de dienst verbeterd kan worden.

Wellicht een derde noemenswaardige bron van persoonlijke onthullingen omtrent de BVD valt hieraan toe te voegen: het documentaire-speurwerk en de interviews van Chris Vos cum suis in 2000-2004, waarbij zowel oud-BVD-ers als oud-communisten aan de tand

¹⁹ B.G.J de Graaf en C. Wiebes (red.), *Hun crisis was de onze niet: internationale crises en binnenlandse veiligheid 1945-1960* (Den Haag, 1994), p. 7

²⁰ Hoekstra, p. 12

²¹ idem, p. 7-9

werden gevoeld.²² Ik heb echter het idee dat met het officiële standaardwerk van Engelen, de persoonlijke memoires van Frits Hoekstra en de NPS-documentaire de voorhanden zijnde informatie van “binnenuit” de BVD voorlopig redelijk uitgeput is.

Omdat men met het vergelijken van de informatie uit deze bronnen daarom snel klaar is, is de beste mogelijkheid om de BVD verder te duiden het contextonderzoek van “buitenuit”, gekoppeld aan de beperkte informatie binnenuit de *blackbox* die voorhanden is. Wil men echter contextonderzoek van enige kwaliteit verrichten, dat wil zeggen, waarin voldoende maatschappelijke perspectieven op voldoende niveau zijn meegenomen, dan moet men echter de te onderzoeken tijd van de dienst beperkt houden. Immers, de Nederlandse maatschappij (de context) waarin de BVD gedurende haar bestaan opereerde, was aan grootscheepse veranderingen onderhevig: de opkomst van de ‘progressieve’ jaren ’60 en ’70 na de ‘geborgene’ jaren ’50 waarin het McCarthyisme bijtijds hoogtij vierde, dwong de BVD evengoed als andere instituten haar maatschappijvisie aan te passen, hetgeen vaak met de nodige pijnen gepaard ging.²³

Toch leverde oefende de maatschappij niet alleen invloed uit op de ideeën en interne organisatie van de BVD: geheel volgens haar eigen doelstelling en de informatiepositie die zij bezat is het aannemelijk dat de BVD ook een grote eigen invloed kon uitoefenen op de maatschappij.

Journalist Rudie van Meurs trekt in 1978 na uitgebreid onderzoek de conclusie:

“Het is evident dat de BVD eerder de wereld in overeenstemming zal willen brengen met zijn eigen wereldbeeld, dan andersom. Het parlement en de rechterlijke macht zijn daaraan ondergeschikt gemaakt. De conclusie is niet anders.”²⁴

Hij citeert verzetsman en journalist H.M. van Randwijk uit de *Vrij Nederland* van 14 september 1946:

“Hier botsen progressiviteit en democratisch radicalisme op a- of zelfs ondemocratische reactionaire gezindheid en wellicht dat hier een sleutel gevonden kan worden voor het geheim van de anonieme

²² Het eerder aangehaalde boek (zie noot 26) *De geheime dienst* van Vos kwam voort uit een NPS-documentaire *De geheime dienst: de BVD tijdens de Koude Oorlog*, die hij in 2004 in samenwerking met André van der Hout produceerde

²³ Hoekstra, p. 51

²⁴ R. van Meurs, *De BVD: samenzweringen tegen ambtenaren, studenten, journalisten, dominees en andere democraten* (Amsterdam, 1978), p. 182

bestuurssabotage in Nederland waardoor het progressieve werk van bijvoorbeeld het kabinet-Schermerhorn telkens weer op onnaspeurlijke wijze in de klei van ons bestuursapparaat bleef steken.”²⁵

Van Meurs bespeurt een bepaalde interactie tussen de BVD en het bedrijfsleven: één van de hoofdtaken van de BVD was volgens het geheime Koninklijk Besluit van 8 augustus 1949: “het bevorderen van veiligheidsmaatregelen in alle vitale en kwetsbare overheids- en particuliere instellingen en bedrijven.”²⁶ Bovendien was het delen van geheime informatie van bedrijven een mooie aanleiding om ook tot personele uitwisseling te komen. Volgens Van Meurs vonden vele BVD-ers emploi bij de beschermde grootindustriëlen als Philips en omgekeerd (de BVD kreeg ook weer technisch materiaal en experts uit deze hoek). Op deze manier ziet Van Meurs netwerken van conservatieve saboteurs uitzwermen over het gehele maatschappelijke leven.²⁷

Verder ziet Van Meurs gevaarlijke maatschappelijke invloed van de BVD terug in de praktijk van het antecedentenonderzoek van ambtenaren, eveneens een belangrijke taak van de BVD. Hij vreest dat de permanente controle (althans in zijn perceptie en wellicht die van de ambtenaren) die de BVD uitoefent het ontstaan van zelfcensuur binnen de ambtenarij in de hand werkt, waardoor volgzaam amorfe ambtenaren gecreëerd worden.²⁸ Hoewel Engelen laat zien dat de gevolgen van het ambtenarenverbod en dus de invloed van de BVD op dit punt in de praktische uitwerking nog wel meevielen, geeft hij toe dat er een symboolfunctie vanuit ging in de zin van anti-communistische stellingname.²⁹ Gevolg was dus dat een bepaalde denkrichting binnen het overheidsapparaat, de socialistische denkrichting *in extremo*, aan een door BVD veroorzaakte mentale beperking was onderworpen. Ook andere ideeën die radicaal tegen de gevestigde orde of het democratische gedachtegoed ingingen konden niet geventileerd worden, al blijkt uit het beleid van de BVD duidelijk dat de communisten, d.w.z. de CPN en haar mantelorganisaties, hoofddoel waren.³⁰

Kortom, hoewel het schimmig is hoeveel maatschappelijke invloed de BVD heeft gehad en de complottheorie van Van Meurs volgens mij als enigszins gechargeerd gezien dient te worden (immers net als de meeste complottheorieën veronderstelt zij vlekkeloze en harmonieuze samenwerking tussen en binnen de partijen die bij het complot betrokken zouden zijn (“dé BVD”, “dé vitale bedrijven in Nederland”, “dé reactionaire netwerken”)

²⁵ idem, p. 19

²⁶ F.A.C. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* (Den Haag, 1995), p. 31

²⁷ Van Meurs, p. 41

²⁸ idem, p. 35

²⁹ Engelen, p. 204

terwijl dit aantoonbaar en logisch niet het geval is), is het duidelijk dat de BVD niet slechts informatie uit de maatschappij intern opsloeg. Zij zette deze informatie vanuit haar beveiligingstaak ook wel degelijk extern in en was daarmee mede-architect van het Nederlandse maatschappelijke leven.

Van Meurs chargeert verder:

“De inlichtingendiensten zijn een ontluisterend voorbeeld hoe oppermachtig de uitvoerende macht is en hoe machteloos het parlement. Kortom het bestaan van een inlichtingendienst als de BVD houdt tegelijkertijd de onmogelijkheid in de normale regels van democratische controle toe te passen. Elke oplossing, wat er ook verzonnen wordt, is dan ook bij voorbaat onvoldoende. De keuze is beperkt: wanneer de democratie zwaar weegt houdt dat in dat de BVD dient te worden afgewezen. Het is óf kiezen voor een zo optimale vorm van democratische controle en tégen het handhaven van een duister en ongrijpbaar apparaat als de BVD – of andersom.”³¹

Eerder in zijn boek *De BVD: samenzweren tegen ambtenaren studenten, journalisten, dominees en andere democraten* (1978) had hij al geconcludeerd dat de BVD “een ondemocratisch instrument ter bescherming van de democratische rechtsorde” was, voorzien van het commentaar dat een vernietigender oordeel over een instantie eigenlijk niet mogelijk was.³² Hiermee gaat hij echter voorbij aan het feit dat voor een goed functionerende democratie er sprake moet zijn van een staatkundige grondslag, waarbij sprake is van interne en externe volkssoevereiniteit (zelfbeschikking).³³ Een staat moet bovendien een intern geweldsmonopolie bezitten om haar rol als hoogste besluitvormend orgaan waar te maken en daarmee het uitvoeren van de democratisch vastgelegde wetten en regels te kunnen garanderen. Daarbij is het ‘buiten de deur’ houden van inmenging door ‘vreemde’ machten van essentieel belang (externe soevereiniteit/zelfbeschikking). Van Meurs gaat in zijn oordeel voorbij aan de essentie van de beveiligingstaak die de BVD heeft: het garanderen van het voortbestaan deze interne (en externe) soevereiniteit. Het (militaire) inlichtingen- en veiligheidswerk van onder andere de BVD gaat dus in feite vooraf aan en schept de voorwaarden voor een staatkundige structuur waarbinnen democratische politiek bedreven kan worden.

³⁰ idem, p. 214

³¹ Van Meurs, p.178

³² idem, p. 23

³³ R. Hague & M. Harrop, *Comparative Government and Politics: an introduction* (Basingstoke/New York, 2001⁵), p. 6-7

De centrale onderzoeksvraag van Engelens officiële *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (1995) is voor de hand liggend: “de vraag naar de taakopvatting van de BVD en naar de manier waarop de dienst die opvatting gestalte heeft gegeven.”³⁴ Nog meer voor de hand lagen, vanuit mijn oorspronkelijke opzet voor een scriptie (met geprikkelde interesse door kwesties zoals die door Van Meurs aan de orde gesteld) zijn éérste deelvragen: “In hoeverre kon de BVD een eigen beleid voeren; wat betekenden in dit verband ministeriële sturing en parlementaire controle?”. Dit zijn op zich voor de hand liggende vragen die men zich bij een overheidsdienst kan stellen. Echter wanneer men zich op de parlementaire controle op de BVD richt in een onderzoek en men wil dit in een breed theoretisch perspectief duiden, ontkomt men volgens mij niet aan andere niveau’s van machtsbelangen (tevens perspectieven): 1) het (hogere) niveau van de voortdurende externe soevereiniteit van de Nederlandse staat in de geopolitieke situatie van de Koude Oorlog, die door militaire macht (aan het einde van de Tweede Wereldoorlog) maar in toenemende mate door *intelligence* (naarmate de geopolitiek situatie verder van “hete oorlog” (WO2) naar Koude Oorlog verschoof) afgedwongen moest worden (om te voorkomen dat Nederland zowel door vijandige diensten als door bevriende diensten onder de voet gelopen zou worden). Dit niveau of perspectief werd gevolgd door 2) het staatkundige niveau/perspectief, waarbinnen, wanneer de interne soevereiniteit gegarandeerd was, 3) politiek bedreven kan worden in een partijpolitiek bestel en het bestaan en functioneren van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten democratisch gecontroleerd en geëvalueerd kon worden. Dwars door deze horizontale niveau’s, die met ook met de belangen van het Nederlandse volk inzake zelfbeschikking, volkssoevereiniteit en pluralistische meningsuiting kan vereenzelvigen, loopt de persoonlijke dimensie heen van individuen die op enig moment een bijzonder grote invloed op de verschillende niveau’s uitoefenen. De persoonlijke dimensie zal ik verder als een vierde niveau of perspectief beschouwen in mijn omschrijving, zij het met de kanttekening dat dit eigenlijk geen niveau zoals de anderen is. Het meest nog hangt het beschouwen van dit perspectief samen met het tweedsgenoemde niveau, omdat een eventueel onverantwoord grote macht bij één persoon samenhangt met de vraag van volkssoevereiniteit.

Engelen geeft er getuige zijn verdere deelvragen blijk van oog te hebben voor de verschillende genoemde niveau’s van invloed, maar hij kiest ervoor de interactie tussen deze niveau’s verder niet als theoretisch concept aan te. Zoals van een door de overheid geëntameerd naslagwerk verwacht mag worden, bevat zijn boek een uitgebreide beschrijving

³⁴ Engelen, p. 32

van aspecten van de BVD volgens een theoretisch correct model. Hij beschrijft de geschiedenis van de BVD echter vooral vanuit het gezichtspunt van de BVD en haar voorgangers zelf. De verbanden die hij legt zijn vooral chronologisch en causaal binnen de ‘binnenwereld’ van de BVD zelf, met als doel een groter begrip voor het werk van de dienst te creëren. Het is echter geen poging om tot een diepere theoretische beschouwing van de rol van de BVD te komen, waarin meerdere maatschappelijke percepties van de BVD op verschillende niveau’s, zoals het partijpolitieke of het staatkundige, zijn samengevoegd.

Dit is wat ik met dit werk hoop toe te voegen: geen uitgebreide beschrijving van het werk van de BVD zoals *insiders* Hoekstra en Engelen hebben gedaan, maar een comprehensieve, vergelijkende omschrijving van het werk van de BVD in historische context vanuit verschillende perspectieven. In dit boek wil ik omwille van de accuraatheid deze historische context beperken tot de periode vlak voor en vlak na de oprichting van de BVD. Beginnend bij de veiligheidssituatie tijdens de Tweede Wereldoorlog, met af en toe een blik verder terug naar het prille begin van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten, tot aan 1953, het jaar waarin de vaste Kamercommissie voor inlichtingen- en veiligheidsdiensten werd opgericht, wil ik de BVD bestuderen vanuit de eerder genoemde verschillende contextuele maatschappelijke perspectieven.

De vraag die ik daarbij zal proberen te beantwoorden luidt:

“In hoeverre diende de oprichting van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) de belangen van het Nederlandse volk op het gebied van zelfbeschikking, volkssoevereiniteit en vrije meningsuiting via een pluralistisch politiek bestel?”

Op deze vraag probeer ik een antwoord te krijgen door de volgende deelvragen, met betrekking tot de drie niveau’s en de persoonlijke dimensie:

1. Was de BVD van noodzakelijk voor het voortbestaan van de Nederlandse staat c.q. de zelfbeschikking van het Nederlandse volk? (hfst. 1)
2. Waren sleutelfiguren binnen de BVD ook politieke sleutelfiguren die een grote ondemocratische macht uitoefenden? (hfst. 2) In hoeverre was de BVD als ongecontroleerde *blackbox* met politieke invloed een interne bedreiging (‘kwaad’) van het democratisch staatsbestel? (hfst. 3) M.a.w. was het volk soeverein over zichzelf?
3. Waren politieke partijen daadwerkelijk in staat de BVD politiek aan te sturen en waren de verhoudingen hierin evenredig? Ofwel: hoe verhiel de BVD zich met het pluralistische

democratische evenredigheidsstelsel, waarin meerdere ideologieën geacht worden invloed te hebben. (hfst. 4)

Naast literatuur over de BVD zelf ben ik bij beantwoording van deze vragen te rade gegaan bij context-beschrijvende literatuur, zoals: *Staatkundige Vormgeving in Nederland II* (1990) van Dr. J. Bosmans voor informatie over de staatkundige ontwikkelingen ten tijde van de oprichting van de BVD en *Nederland, links en de Koude oorlog* (1982) van J. Divendal e.a. (red.) voor algemene politieke ontwikkelingen in deze tijd; verder heb ik een flinke hoeveelheid aan archieven van verschillende politieke partijen (notulen vergaderingen partijbestuur en dagelijks bestuur, ingekomen post Tweede Kamerfractie³⁵) ingelezen teneinde mij op de hoogte te stellen van hun plannen en vrezen, zodat het voor mij moeilijker werd mij te vergissen in de motieven van deze politieke partijen of de motieven van bewindslieden of kamerlieden die deze partij vertegenwoordigden; voorts kan lezing van Einthovens autobiografie *Tegen de stroom in* (1974) gezien worden als een onderzoek naar de persoonlijke context van de meest invloedrijke persoon, de oprichter en het eerste hoofd van de BVD; voor de overige persoonlijke onthullingen vaar ik een beetje op het documentaire werk van C. Vos *cum suis* in *De Geheime Dienst* (2005), waarbij ik ervan uitga dat zij op dit terrein redelijk uitputtend werk verricht hebben; lezing van *Verspieters voor het vaderland* (1996) van P. Koedijk ea. dient het verwerven van een meer conceptuele context voor het inlichtingenwerk en tot slot heb ik mij via de Handelingen der Eerste en Tweede Kamer van de periode 1945-1952 op de hoogte gesteld van de politieke context van staatkundige en politieke discussie's over de legitimiteit en het functioneren van de BVD. Artikelen in kranten en tijdschriften zijn alleen gebruikt in zoverre als ze terug kwamen in de overige bronnen (bijvoorbeeld de Handelingen der Tweede Kamer). Van Meurs komt verder terug als belangrijke journalistieke bron. Van Meurs weet één voordeel van journalistiek bedrijven goed uit te buiten: het chargeren van bepaalde stellingen en het speculeren op complottheorieën. Hiermee stelt hij voor mijn onderzoek interessante kwesties aan de orde die ik zal proberen met enige wetenschappelijke soliditeit te duiden.

Met de beantwoording van mijn hoofdvraag hoop ik een bijdrage te leveren aan de discussie's over het belang van een inlichtingen- of veiligheidsdienst zoals de BVD of de momenteel: de AIVD.

³⁵ Helaas werden er in de drukke periode van algehele wederopbouw waarover mijn scriptie gaat door de Tweede Kamerfracties van de politieke partijen nauwelijks tot geen notulen gemaakt

Hoofdstuk 1: ‘Noodzakelijk’ voor de Internationale Veiligheid?

Tussen de huidige Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) en de allereerste geheime diensten zit een lange ontwikkeling van oprichtingen, opheffingen en samenvoegingen van allerlei inlichtingen- en veiligheidsdiensten. In *De Geschiedenis van de BVD* schetst Engelen een ontwikkeling waarin taken wat betreft handhaving van de openbare orde en veiligheid (dit zou men deels gelijk kunnen stellen met het afdwingen van het geweldsmonopolie door de staat) van het leger en de lokale politiecorpsen naar elkaar toe groeien. Vóór het begin van de twintigste eeuw waren reischoppers en revolutionairen nog voornamelijk een plaatselijke aangelegenheid. De komst van het internationale Marxisme, dat na de communistische revolutie in Rusland in 1917-18 een stevig internationaal baken en aanjager kreeg, bracht daarin definitief verandering.³⁶

Vanuit de legerorganisatie gezien waren spionnen al een fenomeen dat al sinds de Oudheid bestond, zo blijkt uit allerlei verhalen in de Bijbel (Mozes zond verspieters naar Kanaän), de Egyptische geschiedschrijving (Ramses II werd bedrogen door spionnen bij de slag van Kadesj) en de Ilias (Trojaanse spion die door de Grieken werd ontdekt en in hun eigen dienst gesteld (‘omgedraaid’)). Ook in de vaderlandse geschiedenis zijn voorbeelden te vinden: zo had raadspensionaris De Witt in de zeventiende eeuw een netwerk van respondenten die hem op de hoogte hielden van de aanvalsplannen van de Franse ‘zonnekoning’ Lodewijk XIV. Volgens Engelen ging het hierbij echter om activiteiten die een meer persoonsgebonden dan institutioneel karakter hadden.

Het begin van de geschiedenis van de Nederlandse institutionele inlichtingendiensten plaatst hij bij de oprichting van een derde sectie van de Generale Staf van het leger, GS III, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog: in juni 1912 kreeg kapitein W.J.C. Schuurman de opdracht te komen tot een dergelijke militaire inlichtingendienst, die aanvankelijk nog “Studiebureau Vreemde Legers” genoemd werd. Inlichtingen verzamelen over vreemde legers was van oudsher een taak van de officieren van de Generale Staf. Echter pas in 1914 kreeg de dienst een apart bureau met eigen personeel en werd zij officieel als derde sectie toegevoegd. Omdat er geen officiële oprichtingsdatum van deze sectie bestaat, hanteert A. Wolting, geschiedschrijver van de militaire inlichtingendienst 25 juli 1914 als datum van oprichting,

³⁶ Engelen, p. 365

omdat op deze dag de Generale Staf een telegram uit Duitsland ontving waarin de Eerste Wereldoorlog werd aangekondigd.³⁷

De dienst kreeg ondanks de neutrale positie van Nederland in deze oorlog werk te doen, omdat Nederland zijn neutraliteit ook met enige ernst wilde garanderen. Hiervoor moest het zich ervan verzekeren dat er geen uitgebreide buitenlandse inlichtingen- of logistieke netwerken in Nederland actief waren die het voor de andere partij noodzakelijk maakten Nederland alsnog binnen te vallen.

Na afloop van WO1 kreeg GSIII het niet direct minder druk, omdat dit nu juist het moment was waarop de internationale revolutionaire beweging met de bolsjewistische revolutie een stevige impuls had gekregen. In Nederland werd de vrees hiervoor bij de gevestigde orde nog eens extra aangewakkerd door de mislukte revolutiepoging van Pieter Jelles Troelstra in november 1918. Hoofd van GSIII H.A.C. Fabius besloot zijn inlichtingennetwerk daarom ook na afloop van de oorlog te handhaven en contact te zoeken met de hoofdcommissarissen van de politie in Utrecht en Rotterdam. Deze toenadering was in feite een eerste stap om te komen tot een civiel inlichtingennetwerk naast het militaire. De aanleiding hiervoor was, getuige de brief van Fabius aan de hoofdcommissarissen, duidelijk de bedreiging die uitging van het internationale socialisme:

“De inlichtingendienst van den Generalen Staf zal zich voortaan eveneens bezig houden met het verzamelen van alle gegevens, welke betrekking hebben op de revolutionnaire propaganda, zoowel in het buitenland, als hier te lande. Ik heb de eer U te verzoeken wel te willen overwegen en mij van advies te dienen of in de wijze zooals tot nu toe gewerkt is, n.l. het controle-systeem, dit belangrijke onderwerp kan worden opgenomen.

...

In bijv. elke provincie b.v. zou iemand met de leiding kunnen worden belast en zou eenige vertrouwenspersonen kunnen aanstellen, die in de centra waar sociaal-democraten gevonden worden, zich op de hoogte stellen van de stemming en propaganda onder de arbeiders.”³⁸

Fabius moest bij zijn werk uiterst voorzichtig te werk gaan, omdat door het opheffen van de Staat van Oorlog en Beleg elke wettelijke grondslag voor zijn activiteiten was komen te vervallen.

GSIII was reeds onderverdeeld in twee subsecties: A (buitenland) en B (binnenland). Het nieuw op te zetten inlichtingennetwerk zou als civiele component onder GSIIIb komen te

³⁷ Kluiters, p. 177-178

³⁸ idem, p. 180

vallen. Omdat het bespioneren van de eigen burgerbevolking zonder wettige basis politiek gezien een zeer lastige kwestie zou zijn, werd er gekozen voor een constructie waarbij de civiele inlichtingendienst, sinds 1919 Centrale Inlichtingendienst (CI) geheten, als onofficiële dienst zou worden ondergebracht bij GSIIIb. Deze dienst benaderde wellicht nog wel het meest nauwkeurig het begrip “geheime dienst”, want het bestaan van deze dienst moest voor iedereen, inclusief het parlement, verborgen blijven (anders dan de BVD).³⁹ Alleen de ministers waren allemaal op de hoogte van de dienst, omdat de Generale Staf tijdens de Staat van Beleg aan de gehele ministerraad verantwoording schuldig was. GSIII had echter rechtstreeks contact met de Minister van Binnenlandse Zaken, omdat haar CI-taak in het kader van “handhaving openbare orde en veiligheid” onder dit departement kwam te vallen. Ook vertegenwoordigers van het departement van Justitie werden op de hoogte gehouden over de handel en wandel van de dienst. Hen werd echter een deel van de informatie verzwegen, omdat de CI niet altijd informatie over strafbare feiten kon prijsgeven. Justitie zou hierop op vervolging moeten over gaan in dit belang was niet altijd de verenigen met het landsbelang c.q. handhaving van de openbare orde en veiligheid.⁴⁰

Zo kwam er voor het eerst dus een civiele dienst tot stand gericht op binnenlandse veiligheid, los van de militaire inlichtingendienst. De taken van deze dienst vielen niet onder de Minister van Oorlog (of het gehele kabinet bij Staat van Beleg), maar onder de Minister van Binnenlandse Zaken, waaronder ook de politie valt. Deze ontwikkeling was een rechtstreeks gevolg van de politieke ontwikkelingen in de wereld.

“De combinatie van enerzijds binnenlandse revolutionairen en anderzijds een vreemde mogendheid waarmee deze revolutionairen zich nauw verwant voelden –en waarvan zij ook geld en richtlijnen accepteerden- leidde ertoe dat het inlichtingenwerk met betrekking tot revolutionaire dreigingen als het ware boven het lokale niveau werd getild.”⁴¹

Zo kan men zeggen dat door een algemeen voorvoeld gevaar voor het voortbestaan van de Nederlandse soevereiniteit in de woelige geopolitieke situatie, omwille van handhaving van deze soevereiniteit (c.q. geweldsmonopolie op eigen grondgebied) de twee hoofdzakelijk hiermee belaste organisaties (leger en politie) op inlichtingenniveau zich aan elkaar verbonden. Hierbij werd de enige democratische legitimatie verschaft door het feit dat ministers nu en dan op de hoogte gesteld werden en verantwoordelijk waren.

³⁹ Engelen, p. 366

⁴⁰ Kluiters, P. 183

Na de machtsovername van Hitler in Duitsland in 1933 werd de internationale situatie er niet veiliger op. Ook het nationaal-socialisme werd nu zowel in het binnenland als in het buitenland een ‘studieobject’ van de GSIII/CI.

De latere oprichter van de BVD, Louis Einthoven, uit in zijn autobiografie echter veel kritiek op het functioneren van de CI, waarmee hij als hoofdcommissaris van de politie Rotterdam in 1934-1940 ook te maken moet hebben gehad. Volgens hem schoot de dienst, waar hooguit enkele tientallen mensen aan mee werkten, ernstig tekort in het tegenwerken van buitenlandse inlichtingendiensten:

“De Engelsen hadden kans gezien om de Duitse delegatie te penetreren, de Duitsers deden hetzelfde bij de Engelsen. Het was een volkomen chaotische toestand; men knoeide tegen elkaar en over onze hoofden heen, alsof we er niet waren.”⁴²

Hoewel de spionageactiviteiten van Duitsland en Engeland voor de Tweede Wereldoorlog ook nog niet echt omvangrijk waren, waren die van de Sowjetunie dat al wel. Vanuit de tsaristische periode was Rusland bekend met een uitgebreid netwerk van geheime diensten om over de gehele wereld politieke tegenstanders aan te kunnen pakken.⁴³ Uit de activiteiten die de Sowjetrussische GPOE in Nederland ontplooid, blijkt dat Einthoven niet ernstig overdrijft.

Einthoven wijt het tekortschieten van de CI aan het teveel steunen op de lokale politiecorpsen. Inlichtingen werden door GSIII/CI weliswaar centraal verzameld, maar van een proactieve omgang met deze gegevens in de zin van het terug uitvaardigen van centrale richtlijnen en opdrachten voor de lokale politiecorpsen was geen sprake. Bovendien werkten de verschillende gemeentes onderling vaak slecht samen en gedroegen de verschillende politiecorpsen zich soms zelfs vijandig tegenover elkaar. Het was voor Einthoven na de Tweede Wereldoorlog een uitgemaakte zaak dat op twee punten waarop de CI tekort schoot er duidelijk verbeteringen moesten komen: 1) de centrale (proactieve) organisatie van het inlichtingen werk en 2) een betere beveiliging van geheimen van bevriende buitenlandse mogendheden die aan Nederland waren toevertrouwd. Dit zouden twee van zijn voornaamste punten zijn om zich op te profileren met de oprichting van de BVD na WO2.

10 mei 1940 bleek dat de angst voor een bedreiging van de Nederlandse soevereiniteit terecht was: Duitsland viel Nederland binnen. Omdat echter in de jaren van het Interbellum al

⁴¹ Engelen, p. 365

⁴² Einthoven, p. 201

voorzien was dat bedreiging van buitenaf in de vorm van Duitsland of de Sowjetunie van binnenuit geholpen kon worden door respectievelijk de Nederlandse nationaal-socialistische beweging en communistische beweging, werden aan de hand van door de CI opgestelde “zwarte lijsten” direct de voornaamste nationaal-socialisten en communisten (immers toen nog via de Sowjetunie bondgenoot van de nazi's) geïnterneerd (gevangen gezet).⁴⁴

Na de Nederlandse capitulatie werd vanzelfsprekend dit weer tenietgedaan en de handhaving van orde en rust kwam onder de verantwoordelijkheid van de Duitse bezetter. Er was geen sprake meer van een Nederlandse soevereiniteit op Nederlands grondgebied en de Nederlandse regering in ballingschap kon met inlichtingenwerk slechts het herstel van deze soevereiniteit beogen.

Het inlichtingenwerk tijdens de bezetting was echter wijdverbreid en gebeurde zonder veel centrale sturing. Uit de memoires van Einthoven -die tijdens de oorlog op veel plekken verbleef, zoals het gijzelaarskamp in Sint-Michielsgestel waar een groot deel van de Nederlandse maatschappelijke elite werd vastgehouden, het verblijf van de Nederlandse opperbevelhebber Prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld in het bevrijde Zuiden (Anneville) en het verblijf van de Nederlandse regering in Londen- blijkt dat er vele concurrerende inlichtingen- en verzetsdiensten naast elkaar actief waren, ingegeven door de versnipperde situatie. Zo was er in Londen een nieuwe Centrale Inlichtingendienst (CID) opgericht onder leiding van voormalig hoofdcommissaris van de politie in Utrecht, Rotterdam en Den Haag F. van 't Sant. Dit was gebeurd buiten weten van de GSIII-veteranen om op instigatie van koningin Wilhelmina, die persoonlijk veel vertrouwen in Van 't Sant had. Omdat echter door de gang van zaken rond de oprichting van deze CID veel gevestigde belangen genegeerd waren, werd Van 't Sant op een bepaald moment gedwongen zijn positie als hoofd van de CID op te geven. Hierop werd weliswaar een ander het hoofd van de CID, maar door zijn goede contacten met de Engelsen kon Van 't Sant een spilfunctie binnen het inlichtingennetwerk blijven vervullen.⁴⁵

Wellicht is het voor de positie van Einthoven van cruciaal belang geweest dat hij een veel bredere kennis van zaken aangaande handhaving van de openbare orde had dan de meeste andere personen die in aanmerking kwamen om na de oorlog hoofd van de centrale inlichtingendienst te worden. Deze verbleven relatief vaak in slechts één kring waar ideeën over de opbouw van het naoorlogse Nederland ontstonden (Londen, het Zuiden of Bezet

⁴³ Andrew en Dilks, *The missing dimension*, p. 7

⁴⁴ Engelen, p. 21

⁴⁵ Engelen, p. 48-53

Gebied). Door zijn gewaagde reisjes fungeerde Einthoven volgens zijn eigen memoires als een belangrijke boodschapper voor deze verschillende kringen, niet alleen wat betreft kennis over de openbare orde, maar ook wat betreft de wederzijdse opvattingen over de naoorlogse staatkundige vormgeving.

In ieder geval had de leiding van het Militair Gezag, dat van eind 1943 tot aan 7 maart 1946 de hoogste macht had over de openbare orde en veiligheid in de (bevrijde) gebieden van Nederland, groot vertrouwen in de capaciteiten van Einthoven. Dit blijkt uit het verzoek vanuit deze hoek (bij monde van chef-staf generaal Kruls) aan Einthoven om de verantwoordelijkheid te nemen voor “een bureau, dat grotendeels de taak zou moeten overnemen van de zgn. militaire *field-security*.”⁴⁶ Dit bureau zou uiteindelijk resulteren in het Bureau Nationale Veiligheid (BNV), een bonte club van allerlei voormalig onafhankelijke inlichtingen- en verzetsorganisaties die zich hoofdzakelijk zou bezighouden met het oprollen van achtergebleven (pro-)Duitse spionnen en saboteurs.

De positie van Einthoven als HBNV in 1945 bracht hem uiteindelijk op de positie van HBVD in 1949. De departementenoorlog die in de tijd ertussen woedde zal ik in dit hoofdstuk niet verder behandelen, noch zal ik in dit hoofdstuk verder uitwiden over de persoonlijke invloed van L. Einthoven. Deze zaken komen respectievelijk in hoofdstuk 3 en hoofdstuk 2 aan de orde.

Wat ik van belang vindt met betrekking tot de vraag die ik in dit hoofdstuk probeer te beantwoorden, namelijk:

Was de BVD noodzakelijk voor het voortbestaan van de Nederlandse staat c.q. de zelfbeschikking van het Nederlandse volk?
--

is dat uit de geschiedenis van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten vanaf het beginpunt bij GSIII tot aan de overgang van BNV naar CVD/BVD blijkt dat er aan het democratische spel omtrent deze diensten een ander spel van een meer primair niveau vooraf gaat: het militaire spel om überhaupt als volk een eigen democratische organisatie te kunnen hebben, dat wil zeggen: geen overheersing van buitenlandse mogendheden.

De geïntegreerdheid van binnen- en buitenlandse inlichtingen- en veiligheidstaken ziet men terug in de taakomschrijving van het BNV volgens beschikking van de Chef Staf Militair Gezag:

“...alle werkzaamheden te verrichten de in- en uitwendige veiligheid van den Staat betreffende en daarover contacten op te nemen en te onderhouden met de geallieerden.”⁴⁷

Het is duidelijk dat in de overgangssituatie van oorlog naar vrede, d.w.z. een periode waarin het geweldsmonopolie van de staat intern en extern hersteld moet worden, er geen duidelijk onderscheid is tussen enerzijds militaire inlichtingen en civiele inlichtingen en anderzijds interne veiligheid en externe veiligheid.

In een later stadium wordt er op dit vlak opnieuw onderscheid gemaakt. Reeds in september 1945 ontstond er opnieuw een aparte militaire inlichtingendienst G3, die in 1949 zou opgaan in de MID. In diezelfde maand ontstond er een ontwikkeling die in februari 1946 zou leiden tot de oprichting van een ‘Buitenlandsche Inlichtingendienst der Nederlandsche Regeering’.⁴⁸ De naam van deze dienst zou in 1949, toen ook de BVD haar naam kreeg, verkort worden tot Buitenlandse Inlichtingendienst (BID).

We zien dus dat er meerdere soorten onderscheid wat betreft “geheime diensten” gemaakt kunnen worden. Langzamerhand werden deze diensten bovendien steeds minder “geheim”. Doordat de organisaties na de Tweede Wereldoorlog een stuk groter werden en het parlement steeds meer controlemogelijkheden eiste en kreeg, zoals de vaste Kamercommissie van 1953, kon men het ontstaan van dergelijke diensten niet publiek blijven ontkennen.

Een betere en bovendien accuratere term voor het populaire begrip “geheime dienst” is daarom ook inlichtingen- of veiligheidsdienst. Volgens Kluiters zijn inlichtingendiensten: “organisaties die inlichtingen verzamelen over (mogelijke) vijanden in het buitenland”, en veiligheidsdiensten: “organisaties die inlichtingen verzamelen over (mogelijke) vijanden in het binnenland en die trachten te voorkomen dat (mogelijke) vijanden geheime informatie kunnen verzamelen.”⁴⁹

Uit het voorgaande blijkt echter duidelijk dat buitenlandse dreigingen vaak ook een binnenlandse “vijfde colonne” kennen, of simpelweg al zelf in het binnenland geïnfilteerd zijn. Daarnaast zien we dat ook andere belangen bij de binnenlandse veiligheid verband houden met de internationale situatie: het beschermen van geheimen van bevriende mogendheden op binnenlands grondgebied is nodig, omdat anders deze buitenlandse mogendheden kunnen gaan zorgen voor hun eigen veiligheidsdienst op Nederlands grondgebied, wat dan weer een ondermijning is van de Nederlandse soevereiniteit op eigen

⁴⁶ Eindhoven, p. 185

⁴⁷ Kluiters, p. 89

⁴⁸ Kluiters, p. 46

bodem. Verder werd een belangrijke taak van de BVD: “het bevorderen van veiligheidsmaatregelen in alle vitale en kwetsbare overheids- en particuliere instellingen en bedrijven.”⁵⁰ Niet zelden waren dit ook bedrijven die betrokken waren bij de productie van militaire apparatuur en instrumenten van de BVD zelf, zodat ook deze taak van de BVD in verband kan worden gebracht met het handhaven van de nationale zelfbeschikking.

Beantwoordend op de deelvraag die ik mij dit hoofdstuk gesteld heb, kan ik dus concluderen dat:

Los van de vraag of de BVD in wezen een democratisch orgaan is, staat de constatering dat datgene wat zij tot doel heeft: binnenlandse veiligheid c.q. het geweldsmonopolie van de democratisch gelegitimeerde staat, vooraf gaat aan die vraag. Immers, de BVD kan alleen beoordeeld worden volgens de handhaving van democratische regels wanneer zij die zelf mede mogelijk maakt. De voorganger van de BVD, het BNV, heeft direct na de Tweede Wereldoorlog een belangrijke bijdrage geleverd aan het herstel van de openbare orde c.q. het functioneren van het democratische staatsbestel. Daarna is de BVD in dezen een belangrijke functie blijven vervullen door het uitvoeren van de taken als omschreven in het geheime Koninklijk Besluit van 1949, vrij samengevat als: 1) het verzamelen van inlichtingen over anti-democratische personen en bewegingen van binnenuit; 2) het beschermen van het militair-industrieelcomplex, 3) het onderhouden van verbindingen met buitenlandse inlichtingendiensten en het beschermen van de belangen van buitenlandse bevriende mogendheden op Nederlands grondgebied. Al deze taken staan rechtstreeks in verband met het instandhouden van de zeggenschap van het Nederlandse volk over eigen grondgebied en dus: JA, de BVD was van vitaal belang voor het voortbestaan van de Nederlandse staat c.q. de zelfbeschikking van het Nederlandse volk. Vanuit democratisch oogpunt kan zij daarom als ‘noodzakelijk’ gekwalificeerd worden.’

Hoofdstuk 2: Het Persoonlijke Perspectief

Engelen beëindigt zijn boek met een alinea die als volgt begint:

⁴⁹ Kluiters, p. 7

⁵⁰ idem, p. 31

“Eindhoven (en daarmee de dienst als geheel) neigde er soms toe, zijn eigen rol en invloed te overschatten.”⁵¹

Hoewel de lezer in de rest van het boek redelijk vrij wordt gelaten om hierover een oordeel te vormen, bevat de suggestie van Engelen in feite twee vragen in het kader van mijn tweede deelvraag die nog niet geheel beantwoord zijn en die zich ook moeilijk laten beantwoorden:

- 1) Overschatte Eindhoven zijn persoonlijke rol?
- 2) In hoeverre wás Eindhoven de BVD?

Engelen laat er eerder in zijn boek geen misverstand over bestaan. De conclusie van zijn geheel aan Louis Eindhoven gewijde hoofdstuk luidt dan ook:

“De geschiedenis van deze diensten [BNV-CVD-BVD] is niet los te zien van Einthovens persoonlijke en niet geringe invloed daarop, zoals omgekeerd Einthovens naoorlogse loopbaan onlosmakelijk met de ontwikkeling van die diensten verbonden is geweest.”⁵²

Het eerste deel van mijn tweede deelvraag blijft hiermee overeind staan:

Waren sleutelfiguren binnen de BVD ook politieke sleutelfiguren die een grote ondemocratische macht uitoefenden?

Deze vraag heb ik bij mijn indeling in deelvragen samengenomen met de vraag die ik in hoofdstuk 3 zal proberen te beantwoorden, betreffende de ongecontroleerde politieke invloed van de BVD. Beide vragen hangen naar mijn mening samen, omdat ze gaan over het interne en externe democratische gehalte van de BVD. Dat wil zeggen dat ze gaan over de vraag of de BVD niet schadelijk was voor het principe dat in een democratie iedereen evenveel politieke macht uitoefent en zij die meer macht uitoefenen, de volksvertegenwoordigers, door verkiezingsmechanismen en pers gecontroleerd worden. In dit hoofdstuk zal ik een antwoord proberen te vinden op het hier genoemde deel van de deelvraag.

Uit de beperkte hoeveelheid geschiedwerken die over de BVD verschenen zijn is af te leiden, dat wanneer er iemand via de BVD de kans had onevenredig veel macht uit te oefenen, dat mr. Louis Eindhoven wel was. Behalve het feit dat Eindhoven naar alle waarschijnlijkheid

⁵¹ Engelen, p. 175

⁵² idem, p. 81

de meest invloedrijke BVD-er was, is het bij hem ook het gemakkelijkst zijn ‘levensbeschouwelijke *input*’ in de *blackbox* die BVD heet te achterhalen. Hiervoor zijn een aantal redenen:

1. Eindhoven was de oprichter van de BVD. Hij begon zonder vooropgezette organisatiestructuren en kon deze dan ook vanaf het begin naar zijn hand zetten.⁵³ Volgens Engelen vormde de CVD/BVD daarom een weerspiegeling van zijn goede en slechte karaktereigenschappen
2. Tegenover de ministerraad was Eindhoven doorgaans een stuk opener over zijn ideeën, althans voor wat betreft de organisatie van de dienst. De taakomschrijving van de BVD in het geheime Koninklijke Besluit van 1949 droeg voor een belangrijk deel zijn persoonlijke stempel.⁵⁴
3. Eindhoven was voor en tijdens de bezetting actief in een politieke beweging die éénheid van het Nederlandse volk (tegenover de verzuiling) en moreel reveil bepleitte: hij maakte samen met de latere premier De Quay en commissaris van de koningin te Groningen Linthorst Homan deel uit van het driemanschap dat aan het hoofd stond van de Nederlandse Unie. Op een gegeven ogenblik overtuigd van zijn retorische kwaliteiten⁵⁵, stak hij zijn overtuiging niet onder stoelen of banken, maar hield hij regelmatig lezingen voor grote gezelschappen.
4. Eindhoven heeft zijn ideeën, ervaringen en motieven nog eens uitgebreid weergegeven in zijn autobiografie *Tegen de Stroom in*. (1974)

Wie was dus deze mr. L. Eindhoven en wat waren zijn persoonlijke drijfveren? Wat waren zijn politieke en maatschappelijke visies en hoeveel heeft hij hiervan kunnen realiseren?

Allereerst dient gezegd te worden dat Eindhoven tijdens zijn gehele leven een eigenzinnige figuur was, die moeilijk in een hokje te plaatsen viel. Uit zijn autobiografie blijkt dat hij in ieder geval van huis uit protestants was⁵⁶, maar vooral ook met een a-politieke visie op de maatschappij. Zijn werkhouding zou hij mee gekregen hebben vanuit het milieu waarin hij opgroeide (hij was pleegkind van latere Utrechtse nobelprijs-winnaar Eykman). Engelen waagt zich aan de veronderstelling dat Eindhoven zichzelf in dezelfde termen als zijn omgeving ziet: “a-politieke geleerden, die streefden naar de oplossing voor problemen van

⁵³ dit lijkt mij een meer voor de hand liggende verklaring dan de verklaring die in Engelen te vinden is. Hier worden alleen de duur van het leiderschap van Eindhoven over de dienst en zijn autoritaire en charismatische stijl van leiderschap genoemd. Engelen, p. 370

⁵⁴ Engelen, p. 91-93

⁵⁵ Engelen, p. 69

⁵⁶ Eindhoven, p. 178

wereldomvattende betekenis voor de mensheid.”⁵⁷ Het “probleem” dat Einthoven moest oplossen, zou dan in de dreiging van het communisme gelegen hebben.

Echter, zo a-politiek als voorgesteld was Einthoven nou ook weer niet (voor zover dit al mogelijk was in zijn vak). Zijn afkeer van de politieke “schotjesgeest” bracht hem in 1940 zoals gezegd op een voorname positie bij een niet minder politieke beweging die hiermee wilde afrekenen: de Nederlandse Unie. In Engelen's boek wordt Einthoven herdersgevoelens toegedicht. Door zijn karakter en specifieke begaafdheden zou hij het als zijn opdracht zien het Nederlandse volk in bange dagen mede leiding te geven.⁵⁸ Einthoven wilde met de Nederlandse Unie de Nederlanders psychologisch binden aan een gematigde vorm van nationalisme die (heimelijk) anti-Duits en pro-monarchie was. Achteraf bezien heeft het lidmaatschap van de Nederlandse Unie Einthoven veel last bezorgd. In het magnum opus van historicus Lou de Jong *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1969) blijft een smet op de gehele Nederlandse Unie kleven. De schuld hiervan ligt voor een groot deel echter bij de pro-Duitse Linthorst Homan. Einthoven zou ook al tijdens zijn functioneren als HBVD te maken krijgen met verdachtmakingen gebaseerd op zijn lidmaatschap van de Nederlandse Unie. In zijn autobiografie in 1974 bijt hij vervolgens van zich af. Journalist Van Meurs brengt Einthoven anno 1978 echter weer in verband met

“verderfelijke activiteit ... om Nederland een ondemocratische, militaristische en conservatieve regering op te dringen. Om ons land te brengen onder wat werd aangekondigd als een sterk centraal gezag, onder directe verantwoordelijkheid van de Kroon.”⁵⁹

Deze laatste suggestie is naar alle waarschijnlijkheid gebaseerd op Einthovens geuite plannen om direct na het einde van de Tweede Wereldoorlog koningin Wilhelmina daadwerkelijk voor een bepaalde tijd aan het hoofd van de regering te stellen. Ook had Einthoven een dergelijke bewondering voor prins Bernhard, dat hij het liefste zag dat deze zijn functie als opperbevelhebber van het leger ook na de oorlog zou blijven continueren.⁶⁰

Einthoven lijkt in anderen dezelfde eigenschappen te waarderen als in zichzelf: autoriteit, charismatisch leiderschap, scherp opmerkingsvermogen.⁶¹ Na de oorlog diskwalificeert hij zichzelf voor een politieke rol: “Ik ben ongeschikt voor politiek werk

⁵⁷ Engelen, p. 60

⁵⁸ Engelen, p. 71

⁵⁹ Van Meurs, p. 14

⁶⁰ Einthoven, p. 175-176

⁶¹ idem, p. 166

omdat ik veel te rechtlijnig ben.”⁶² Wie de loopbaan van Einthoven volgt volgens het voor mijn hoofdvraag aangehouden model van niveau's, kan wellicht verdedigen dat Einthoven direct na de Tweede Wereldoorlog blijft vasthouden aan zijn grote handelingsvrijheid vanuit de oorlogssituatie (internationaal niveau) en via BNV-CVD-BVD domesticatie binnen de nieuw opgerichte staatkundige structuren lange tijd ontloopt. Zelfs een aanbod door premier Gerbrandy in 1945 om minister van Oorlog te worden sloeg hij af.⁶³ Engelen analyseert dat het motief van Einthoven waarschijnlijk was, dat hij zich realiseerde dat een eventueel ministerschap slechts voor korte duur zou zijn, aangezien er snel weer verkiezingen georganiseerd zouden moeten worden.⁶⁴ In de post waarin Einthoven uiteindelijk terecht kwam, HBNV (en later HCVD en HBVD) kon hij meer duurzame invloed uitoefenen buiten de door hem regelmatig verfoeide democratische controle om.⁶⁵ Volgens Van Meurs kreeg Einthoven met de oprichting van de BVD “alsnog een kans een beweging te formeren die een niet te onderschatten invloed op de landspolitiek zou gaan uitoefenen.”⁶⁶

In Einthovens eigen woorden begon in 1945 de oorlog van de internationale inlichtingen- en veiligheidsdiensten pas goed (zie inleiding). De oorlog zou in dit opzicht voor Einthoven duren tot aan 1961, toen hij met pensioen ging. Hij doet voor een rechtvaardiging van zijn handelen een appel op de situatie van een permanente heimelijke oorlog. In het vorige hoofdstuk zagen we dat de BVD inderdaad een vitaal (of existentieel) belang diende van de Nederlandse staat. Einthoven moet zich bovendien voortdurend bewust zijn geweest van dit internationale existentiële niveau, gezien zijn ervaring tijdens de Tweede Wereldoorlog. Gezien zijn eerdere pleidooien voor meer nationale eenheid heeft deze ervaring die eerdere overtuigingen alleen maar versterkt. Waarschijnlijk heeft Einthoven echter, anders dan de latere oprichters van de naoorlogse Nederlandse Volksbeweging (NVB; die later op zou gaan in de doorbraakgedachte van de PvdA) uit het gijzelaarskamp in St.-Michielsgestel, door zijn goede inlichtingenpositie zien aankomen dat een politieke doorbraak nog wel even op zich zou laten wachten en hield hij de partijpolitiek bewust wederzijds *out of reach*. In het verlengde van zijn formidabele inlichtingenpositie (Engelen noemt hem in het gijzelaarskamp al ‘een soort eenmans-inlichtingendienst’⁶⁷), gecombineerd met zijn herdersgevoelens jegens het Nederlandse volk, zijn autoritaire houding en afkeer van de

⁶² Engelen, p. 74

⁶³ Einthoven, p. 173

⁶⁴ Engelen, p. 78

⁶⁵ Einthoven, p. 226

⁶⁶ Van Meurs, p. 12

⁶⁷ Engelen, p. 75

partijpolitiek lag het dan ook veel meer voor de hand om toe te werken naar de positie die hij uiteindelijk zou verwerven.

Waardoor werd deze autoritaire en rechtlijnige Einthoven dan beteugeld? Welke mechanismes hielden hem op zijn plek? Onderzoek leert dat dit los van zijn eigen levensbeschouwelijke principes die in dit hoofdstuk behandeld zijn, de mechanismes zijn binnen het niveau van de internationale staatsveiligheid, waarop hij zelf het meest vertoefde en in mindere mate controlerende mechanismes op staatsrechtelijk niveau (het volgende hoofdstuk dient ter illustratie van die afbakening). Met mechanismes op het internationale niveau verwijs ik dan naar de samenwerking van Einthoven met buitenlandse diensten (met name de Amerikaanse en Britse diensten), die over het algemeen wel goed liep, in tegenstelling tot de samenwerking van Einthoven met binnenlandse instanties.⁶⁸ Op het internationale Koude Oorlogstoneel erkende Einthoven de waarde van echte vrienden tegenover echte vijanden. Mechanismes op partijpolitiek niveau hadden waarschijnlijk nog het minste invloed op hem, daar hij hier vanuit zijn werk het minst mee te maken had. De kamerdebatten over het functioneren van de BVD en Einthoven liepen echter wel over dit niveau (dit echter tot herhaaldelijke ergernis van Einthoven).

Goed, Einthoven had in zijn functie van oprichter en vanuit zijn politieke inlichtingenpositie een grote invloed op het interne en externe functioneren van de BVD, maar wie waren al die andere BVD-ers en hoeveel invloed oefenden zij uit? Wat was hun levensovertuiging?

Het voert te ver om hier een gedetailleerd onderzoek te doen naar het stemgedrag van alle BVD-medewerkers (dit laat ik graag aan anderen over). Ik zal hier alleen ingaan op de suggesties gedaan door de auteurs uit de gelezen literatuur: Van Meurs suggereert dat Einthoven de omvorming van BNV naar CVD/BVD aangreep om zich te ontdoen van alle politieke (linkse) dissidenten binnen het veiligheidsapparaat en de CVD/BVD ideologisch gelijk te schakelen met zijn ideeën.⁶⁹ Hiervoor zou hij hoofdzakelijk een beroep doen op protestantse en katholieke conservatieven die ‘uit de kleinste gehuchten in dit land’ voortkwamen.⁷⁰

Het beeld van de BVD als een klein-rechtse club is niet zo heel vreemd gedacht van Van Meurs. Engelen en Hoekstra bevestigen dat pas in de jaren '70 er plaats kwam voor stagiaires met een PvdA-achtergrond. Volgens Hoekstra en Van Meurs zou Einthoven

⁶⁸ Engelen, p. 371

⁶⁹ Van Meurs, p. 12

⁷⁰ Van Meurs, p. 34

sociaal-democraten bijna evenveel gewantrouwd hebben als communisten.⁷¹ Het beeld van Einthoven als bekrompen conservatief wordt echter door Engelen in *Verspieters voor het Vaderland* (1996) overtuigend onderuit gehaald: hij plaatst het functioneren van de BVD tegenover het functioneren van de IDB (Inlichtingendienst Buitenland; de opvolger van de BID). Van de IDB kan men inmiddels zeggen, dat deze dienst niet al teveel gepresteerd heeft (dit bleek onder andere uit het feit dat buitenlandse diensten bij internationale operaties vaak meer vertrouwen hadden in de BVD, dan in de IDB; ook in het boek van Bob de Graaf en Cees Wiebes, *Villa Maarheeze* (1998) doemt dit beeld op). In zijn analyse van het functioneren van beide diensten, concludeert hij dat de ‘statuur’ van de leiding van een gesloten organisatie als een ‘geheime dienst’ van groot belang is. De denkwijze van een hoofd beïnvloedt de denkwijze van zijn ondergeschikten in grote mate. De IDB zou juist gefaald hebben, omdat zij gedomineerd werd door een overdreven en ongenueanceerd anti-communistische sfeer, waardoor medewerkers in ‘bizarre’ situaties terecht kwamen.⁷² Daartegenover staat de goedfunctionerende BVD, waarvan de genuanceerde en accurate rapporten over de situatie in de wereld internationaal gezien veel lof oogstten.⁷³ In deze visie komt Einthoven juist naar voren als een intelligente en genuanceerd denkend leider, die door zijn intellectuele bagage en denkniveau eigenhandig het algehele niveau van de BVD, ook internationaal gezien, omhoog trok. Gezien de reële waardering die er alom voor de BVD was, moet hier toch op zijn minst een kern van waarheid inzitten voor wat betreft de persoonlijke kwaliteiten van Louis Einthoven. Het is waar dat Einthoven in zijn tijd bijzonder weinig PvdA-ers in dienst had, maar zijn (schijnbare) afkeer van sociaal-democratische functionarissen moet eerder gezocht worden uit zijn ervaringen met talloze sociaal-democraten al vanaf zijn functie als hoofdcommissaris van de politie in Rotterdam⁷⁴ (in hoofdstuk 3 zal ik nader ingaan op Einthovens ervaring met de sociaal-democraten in staatkundig verband) en in de chaotische situatie van het BNV direct na de Tweede Wereldoorlog, waarin hij orde probeerde te scheppen.

Als we bezien wat er na WO2 van Einthovens aanvankelijke politieke ideeën terecht is gekomen, kunnen we concluderen dat dit vrij weinig is: er kwam geen regeringsmacht voor de koningin, Bernhard bleef geen opperbevelhebber, de doorbraak van de verzuiling zou nog jaren op zich laten wachten, er kwam geen nieuwe nationalistische beweging. Het enige wat Einthoven in handen kreeg

⁷¹ Hoekstra, p. 33

⁷² Koedijk ea., p. 22

⁷³ Hoekstra, p. 29

⁷⁴ Engelen, p. 80-81

was in feite de rem om een al te progressieve politieke koers te kunnen dwarsbomen. Natuurlijk mag deze invloed niet onderschat worden, maar men kan op grond van enig bronnenonderzoek niet zeggen dat Einthoven na de Tweede Wereldoorlog door middel van de BVD de politieke koers ook maar enigszins aantoonbaar in opbouwende zin heeft kunnen beïnvloeden. (Daarentegen heeft Einthoven door zijn persoonlijke inzet wél in opbouwende zin een grote persoonlijke bijdrage gehad in het behouden van de internationale staatsveiligheid).

(Plaatje Einthoven)

Hoofdstuk 3: ‘Kwaad’ binnen het Democratisch Bestel?

In de inleiding zagen we al hoe Van Meurs het bestaan van de BVD onverenigbaar verklaarde met het uitoefenen van democratische controle door het parlement. In voorgaande hoofdstukken echter, zagen we dat de BVD juist van vitaal belang was voor het

instandhouden van een nationale democratische rechtsorde. Intern, op staatsrechtelijk niveau mag de BVD misschien dan wel een ‘kwaad’ lijken, op het externe internationale terrein was zij ‘noodzakelijk’ om de Nederlandse staat te behouden door buitenlandse ondemocratische bedreigingen die van binnenuit gesteund werden. Intern was de BVD dus wellicht eveneens ‘noodzakelijk’, hetgeen ik in dit hoofdstuk verder wil onderzoeken. Het is in ieder geval te kort door de bocht om de BVD *a priori* onverenigbaar te verklaren met het democratische bestel, aangezien juist veel debatten in Eerste en Tweede Kamer gingen over HOE de BVD in te passen in de staatkundige structuur. Want hoewel geheim moest blijven wat de BVD allemaal uitvoerde, kon men in ieder geval de *blackbox* van de BVD omvatten en beperken in een net van regels en restricties.

Het tweede deel van de tweede deelvraag luidde:

In hoeverre was de BVD als ongecontroleerde <i>blackbox</i> met politieke invloed een interne bedreiging ('kwaad') van het democratisch staatsbestel?

In hoofdstuk 1 zagen we dat staten of statenblokken allereerst een militaire en inlichtingmacht nodig hebben om op het geopolitieke toneel te kunnen blijven bestaan. Echter deze militaire en inlichtingenmachten zijn omgekeerd voor hun *raison d'être* ook weer afhankelijk van de staten die zij beschermen. Staatsveiligheid zonder staat is een holle frase en staten zijn immer verbonden met het recht, omdat staten verantwoordelijk zijn voor de oplegging van de wet in hun eigen territorium. De wederzijdse afhankelijkheid tussen recht en (staats-)macht laat zich goed verwoorden door het bekende citaat van Blaise Pascal (1623-1662):

“Het recht op zichzelf is krachteloos en macht op zichzelf tiranniek. Daarom moeten wij wat machtig is paren aan het recht, zodat het recht machtig is en de macht rechtvaardig.”

Voor inlichtingenmacht is dit niet anders dan voor militaire (fysieke) macht.

Aangezien de staat behalve het geweldsmonopolie ook nog het alleenrecht op het heffen van belastingen heeft, was de BVD ook voor financiering van de staat afhankelijk. Een inlichtingen- en veiligheidsdienst als de BVD werd dus toch onderworpen aan een staatsrechtelijke omgeving en had hierbinnen twee soorten steun nodig van politieke gezagsdragers: 1) passieve legitimatiesteun, 2) actieve materiële steun. Los van elkaar komen deze twee vormen van steun samen in het budgetrecht van het parlement.

Op dit punt deed de controle van het parlement zich goed voelen: tot aan de oprichting van de vaste Kamercommissie in 1953 had het parlement, los van enkele kleinere incidenten, alleen bij de jaarlijkse goedkeuring van de Rijksbegroting de gelegenheid haar oordeel over de CVD/BVD uit te spreken. Volgens het ‘Voorloopig Verslag’ bij de behandeling van de begroting op 30 oktober 1946 waren verschillende leden uit de Tweede Kamer nog niet overtuigd van een dienst die bijna één miljoen guldens per jaar kostte. Vooral oud-Minister van Koloniën en onafhankelijk katholiek kamerlid Charles Welter (vanaf 1948 fractievoorzitter van de Katholieke Nationale Partij (KNP)) kraakte harde noten wat betreft de financiële middelen waarmee de overheid de dienst toerustte. In 1949 uitte hij zijn zorgen over het principe, dat een ambtelijke dienst automatisch meer werk dan nodig gaat doen als zij meer geld krijgt dan noodzakelijk voor haar eigenlijke taak, toegepast op de BVD. Hij zag hierin een dubbel kwaad: én de staat gaf onnodig veel geld uit én de rechtszekerheid werd onnodig veel aangetast door een grote veiligheidsdienst.⁷⁵ Volgens Engelen echter kan ook meegespeeld hebben dat Welter vermoedde dat de BVD ook onderzoek naar zijn persoon verrichtte.⁷⁶ Dit vermoeden was waarschijnlijk weer gebaseerd om een ervaring met de inlichtingendienst van Van ’t Sant in Londen.⁷⁷ Ook de CPN, die het gegronde vermoeden had dat de BVD zich met haar bestaan bezig hield⁷⁸, greep het jaarlijkse debat over de Rijksbegroting aan voor lange betogen tegen het bestaan van de CVD/BVD.

De meerderheid van Eerste en Tweede Kamer, waaronder de vaste regeringspartijen KVP en PvdA keurde de begroting van de BVD echter keer op keer goed. Het parlement had dus financieel wel grip op de BVD, maar in de praktijk leunde de BVD op het vertrouwen van de regering, ofwel de verantwoordelijke minister. Het vertrouwen van deze was cruciaal, juist omdat de BVD geen openheid van zaken kon geven aan het parlement en zij dus bij voorbaat hier al in een negatief daglicht stond. Einthoven heeft dit goed ingezien, door telkens op belangrijke momenten ‘zijn’ minister uitgebreid in te lichten en voor politieke rugdekking te zorgen.⁷⁹ Einthoven ressorteerde aanvankelijk onder de minister-presidenten Beel (KVP; 1946-1948) en Drees (PvdA; 1948-49) (vandaar dat de dienst toen nog Centrale Veiligheidsdienst (CVD) heette) en vanaf 1949 onder de ministers van Binnenlandse Zaken Teulings (KVP; 1949-1951), Van Maarseveen (KVP; 1951), wederom Beel (ditmaal als minister van Binnenlandse Zaken; KVP; 1951-1956), Suurhoff (PvdA; 1956), Struycken

⁷⁵ Handelingen der Tweede Kamer (HTK), zitting 1949-1950, 590-594

⁷⁶ Engelen, p. 368

⁷⁷ idem, p. 52-53

⁷⁸ HTK, zitting 1948-1949, 401-403 & HTK, zitting 1950-1951, 738-739

(KVP;1956-1959) en Toxopeus (VVD; 1959-1961). Geen enkele van deze ministers zette hem echt een voet dwars of bemoeide zich actief met zijn werk. Drees was weliswaar niet ‘*on speaking terms*’ met Einthoven, maar liet deze verder zijn gang gaan. Van minister-president en latere minister van Binnenlandse Zaken Beel weet Engelen zelfs te melden dat Einthoven deze ‘in zijn zak had’.⁸⁰

Hoewel dus de politieke rugdekking van Einthoven het in de vorm van de minister niet liet afweten, moest deze minister zich natuurlijk wel voor de BVD verantwoorden in het parlement. Het budgetrecht der Tweede Kamer verschafte de parlementariërs een opening om naast de financiële omvang ook debatten over de staatsrechtelijke contouren van de BVD op gang te brengen. Overigens werden de parlementariërs in deze debatten eerder aangevuurd door een departementenstrijd over de BVD tussen enerzijds Justitie en anderzijds Algemene Zaken/Binnenlandse Zaken, dan door kritiek uit de samenleving.

Cruciaal in deze departementenstrijd was de vraag of de BVD arrestatiebevoegdheden had of niet. Keer op keer legden de verantwoordelijke ministers uit dat de BVD deze niet had. Hiervoor zou trouwens ook geen draagvlak binnen het parlement zijn, zoals blijkt uit de verschillende reacties van PvdA, ARP, CHU en VVD. Misverstand hierover zou mogelijk zijn ontstaan door het feit dat veel parlementariërs de CVD/BVD zagen als een voortzetting van het BNV, dat ook door Einthoven geleid werd en wel executieve bevoegdheden had.⁸¹ Echter in een geheim Koninklijk Besluit dat op 9 april 1946 door de koningin werd ondertekend en sterk beïnvloed was door Einthoven, werd enerzijds vastgelegd dat de taak van de dienst zich beperkte tot het verzamelen van inlichtingen en anderzijds dat de rol van Justitie, dat voor de Tweede Wereldoorlog nog een belangrijke rol had bij het verzamelen van inlichtingen met betrekking tot ‘spionage, sabotage en voor de binnenlandse orde en veiligheid ongewenschte propaganda’, flink werd ingeperkt.⁸²

De onvermijdelijkheid van deze ontwikkeling moet volgens mij gezocht worden in de reden die in hoofdstuk 1 reeds genoemd werd waarom de afgevaardigde van Justitie voor de Tweede Wereldoorlog ook al regelmatig onvolledig werd ingelicht over de gang en wandel van de Centrale Inlichtingendienst: namelijk omdat Justitie als taak heeft de rechtspraak in de samenleving te verzorgen en het voor haar immoreel is op de hoogte te zijn van strafbare feiten als spionage of sabotage en niet tot vervolging over te gaan, terwijl de binnenlandse

⁷⁹ Engelen, p. 367

⁸⁰ Engelen, p. 369

⁸¹ Memorie van Antwoord minister-president Beel aan TK, 27 november 1946

⁸² Engelen, p. 93

veiligheid hier niet altijd het beste mee gediend wordt. Hier is dus sprake van tegenstelde belangen tussen het departement van Justitie en de BVD (en eigenlijk ook Binnenlandse Zaken).

Tot aan de Tweede Wereldoorlog waren er twee redenen waarom Justitie zich, in de vorm van de procureurs-generaal, kon handhaven wat betreft het op zich nemen van de taak om informatie te verzamelen omtrent de binnenlandse veiligheid, hoewel dit eigenlijk tot strafvervolging zou leiden: 1) het bestaan van de CI was onbekend. De CI viel dan officieel wel onder Binnenlandse Zaken en via GSIII onder Oorlog, echter Oorlog ging alleen over het bespioneren van buitenlandse legers en Binnenlandse Zaken ging alleen over de executieve bevoegdheid van de politie. De procureurs-generaal waren dus een noodzakelijke dekmantel om het verzamelen van inlichtingen op civiel niveau te legitimeren. In feite mochten inlichtingen dus alleen legitiem verzameld worden, als hiermee uiteindelijk het uitspreken van recht werd beoogd. Het belang van openbare ordehandhaving in verband met inlichtingen over mogelijk strafbare feiten is hierin niet structureel meegenomen. 2) Zoals eveneens eerder beschreven, waren de *intelligence*-activiteiten van de Nederlandse overheid voor de Tweede Wereldoorlog zo gering, dat Justitie niet op grote schaal geconfronteerd zou worden met gegevens over strafbare feiten op deze manier.

Na de Tweede Wereldoorlog, met het uitbreken van de ‘subversieve’ Koude Oorlog, namen de wederzijdse spionage- en veiligheidsactiviteiten dergelijke proporties aan, dat dit onmogelijk onder het mom van de rechtspraak verzameld kon worden. In feite was het een logische stap, ook gezien de taakomschrijving van de BVD, om deze onder te brengen bij Binnenlandse Zaken. Toch wilde Justitie haar zeggenschap op dit gebied niet zomaar uit handen geven. De ‘grote man’ op dit departement was in deze tijd de eminente rechtsgeleerde J.R.M. Van Angeren (KVP), tijdens de oorlog minister van Justitie in Londen (1942-1944), daarvoor en daarna secretaris-generaal van dit ministerie.

Van Angeren was er een fervent voorstander van optreden tegen spionage en subversie onder justitiële vlag. Al voor de Tweede Wereldoorlog had hij zich ingezet voor gespecialiseerde inlichtingencentrales ten behoeve van Justitie. Tijdens de oorlog had hij een Buitengewoon Politiebesluit ontworpen, bedoeld om Justitie na de bevrijding een exclusief recht te geven om collaborateurs, maar ook gevaarlijke links-extremisten aan te kunnen pakken. Hij en zijn volgelingen waren van mening dat alles wat met opsporing en arrestatie te maken had onder Justitie moest vallen. Toen direct na de oorlog het Militair Gezag, waaronder ook de politie tijdelijk viel, ordonneerde dat het BNV zich met inlichtingen en

veiligheid (en het opsporen van collaborateurs) zou bezighouden, zag Van Angeren zijn plannen gedwarsboemd. Hij bleef echter volharden in zijn oorspronkelijke plan en probeerde met een aantal vertrouwelingen bij Justitie alsnog een “justitiële en economische inlichtingendienst” van de grond te krijgen. Justitie had een ernstig nadeel ten opzichte van het Eindhoven en het BNV, omdat deze alle dossiers, arrestanten, formele verantwoordelijkheden etc. overgedragen hadden gekregen van de geallieerde troepen na de bevrijding. Bovendien was dit alles gebeurd met instemming van de eerste naoorlogse minister-president, Schermerhorn.⁸³

Justitie wist echter in de jaren '45-'49 verschillende parlementariërs voor haar karretje te spannen. Met name de kamerfracties van de PvdA en de VVD achtten het inlichtingenwerk in veiliger handen bij Justitie, dat zij meer ervaring en garanties voor het ‘in de hand houden’ van de agenten toedichtten. Ook de betwijfelde integriteit van HBVD Eindhoven werd uitgespeeld. Tweede Kamerlid Goedhart (PvdA):

“Dat ons kleine korps van procureurs-generaal, dat in het algemeen een voortreffelijke reputatie geniet, zo lang gefroisseerd is door de Strapatzen van de BVD kan eigenlijk niet door de beugel.”⁸⁴

Het departement liet het echter niet alleen bij deze geoorloofde middelen: in 1946 had zij ook een onderbaas binnen het BNV, W.F. Sanders (PvdA-lid), opgezet tegen Eindhoven en overgehaald om BVD-dossiers te kopiëren ten behoeve van Justitie. Hierbij wekte het de schijn, dat deze daad de goedkeuring had van premier Beel. Dit was echter zeker niet het geval, en de kwestie kwam tot een climax op het kantoor van Beel toen Sanders de BNV-dossiers kwam brengen: Sanders werd op ‘spectaculaire wijze’ gearresteerd, ontkleed en vernederend ondervraagd in het bijzijn van Eindhoven.⁸⁵ Vervolgens gingen veel kamerdebatten over de vraag wie van beiden er publiek eerherstel verdiende: Eindhoven omdat hij aan veel laster had blootgestaan of Sanders, vanwege deze behandeling.

De slechte verhouding tussen Eindhoven en de sociaal-democraten moet eerder in het licht van deze bureaucratische loopgravenoorlog en haar voorgeschiedenis gezien worden, dan in de vermeende primitieve opvattingen van het BVD-hoofd.

Op de verhoudingen tussen de verschillende politieke partijen en de BVD zal ik in het volgende hoofdstuk verder ingaan. In ieder geval werd met het geheime Koninklijke Besluit

⁸³ Engelen, p. 86-87

⁸⁴ HTK, zitting 1950-1951, 726

⁸⁵ HTK, zitting 1948-1949, 22-23

van 8 augustus 1949 de veiligheidsdienst van Eindhoven definitief ondergebracht bij Binnenlandse Zaken. Dit was de uitkomst van een jarenlang staatkundig touwtrekken met Justitie, waarbij maar liefst twee parlementaire onderzoekscommissies betrokken waren geweest: de commissie-Wijnveldt (1946-1948) en de commissie-Prinsen (1948-1949). Op 22 november 1950 laat minister Teulings in een Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer weten dat de verstandhouding tussen de BVD en de procureurs-generaal aanzienlijk is verbeterd. Als resultaat van de commissie-Prinsen kwam er bovendien een nieuwe Commissie van Coördinatie voor alle inlichtingen- en veiligheidsdiensten en Justitie onder leiding van premier Drees. Hierin werd de taakverdeling tussen de verschillende overheidsdiensten voorlopig redelijk bevredigend afgestemd. Justitie kreeg nogmaals de toezegging dat de BVD 'generlei executieve bevoegdheden' bezat.⁸⁶ Binnen Binnenlandse Zaken bleef nog enige tijd de discussie op gang over de afstemming tussen BVD en burgemeesters bij het handhaven van de openbare orde (in hoeverre hebben de burgemeesters recht om informatie van de BVD over hun gemeente in te zien?), maar volgens minister Teulings was de onrust achter deze discussie vooral veroorzaakt door een verkeerde zinssnede in een circulaire die onder de burgemeesters was rondgegaan.⁸⁷ Het kwam erop neer dat Teulings duidelijke toezeggingen op dit gebied uit de weg ging en de positie van de BVD in een bepaalde vaagheid wenste te laten.

Wegens de herhaaldelijke aanvallen vanuit de Kamer op het functioneren van de BVD, wat volgens Teulings het imago van de dienst onnodig beschadigde⁸⁸, ging de minister in 1952 toch akkoord met een voorstel van PvdA-fractievoorzitter J.A.W. Burger om een vaste 'BVD-commissie' in te stellen teneinde de parlementaire controle over de veiligheidsdienst te vergroten. In weerwil van Teulings ging deze commissie zich aanvankelijk ook daadwerkelijk alleen met de BVD bezighouden en niet met de andere inlichtingen- en veiligheidsdiensten. In de ogen van de volksvertegenwoordiging stond de BVD echter symbool voor alles wat door de inlichtingen- en veiligheidsdiensten gedaan werd. Vaak echter werden juist de fouten, die meestal door de kleinere lokale, en meer amateuristisch werkende politie inlichtingendiensten (PID's) gemaakt werden, ten onrechte toegeschreven aan de BVD, aldus minister Teulings.⁸⁹

⁸⁶ Engelen, p. 101

⁸⁷ HTK, zitting 1950-1951, 722-732

⁸⁸ HTK, zitting 1949-1950, 599-602

⁸⁹ HTK, zitting 1950-1951, 722-732

In ieder geval kreeg het parlement dus een mogelijkheid om grip op de BVD uit te oefenen, al bleef de commissie afhankelijk van de hoeveelheid informatie die Eindhoven wou loslaten. De minister van Binnenlandse Zaken bleef hiervoor verantwoordelijk en kon weigeren inlichtingen aan de commissie te geven over het doen en laten van de BVD als dit 'strijdig wordt geoordeeld in het belang van de staat'.⁹⁰

Naast democratische controle vanuit het parlement, was de BVD echter ook onderworpen aan een meer directe vorm van democratische controle: de algemene houding van de Nederlandse burgers ten opzichte van het communisme en de bereidwilligheid om eventueel mee te werken aan een afluisteractie van de BVD. Wat betreft de algemene houding kan gezegd worden dat de BVD, vooral na de communistische staatsgreep in Praag in 1948, kon bogen op een brede maatschappelijke afkeer van het communisme en de Russen: het NIPO registreerde in april 1948 dat 80% van de bevolking van mening was, dat het communisme bestreden diende te worden.⁹¹ Dit leidde vaak dan ook tot een bereidwillige houding bij BVD-acties, waarbij burgers soms BVD-agenten de gelegenheid gaven via hun kamer prominente CPN-leden of Sowjetrussische functionarissen te bespioneren.⁹² Deze steun vanuit de maatschappij zal in zekere zin de successen van de BVD in de hand gewerkt hebben.

Al met al kunnen we concluderen dat de BVD voor het overgrote deel in haar werk *carte blanche* krijgt van de politiek verantwoordelijken, maar dat er wel contouren zichtbaar zijn waarbinnen de invloed van de BVD binnen het staatkundig bestel beperkt blijft. Deze contouren blijven een zekere vaagheid behouden, omdat dit het doel van de dienst dient: immers de vijand hoorde altijd een zekere vrees voor de BVD te hebben, dus mocht geen helder beeld hebben van waar de invloed van de BVD ophield. Wat betreft bevoegdheden was in ieder geval duidelijk dat de BVD geen arrestaties mocht verrichten met als doel om communisten of andere radicalen te strafrechtelijk te vervolgen. De BVD werd ondergebracht bij Binnenlandse Zaken, omdat haar hoofddoel was: het handhaven van orde, rust en veiligheid op eigen bodem (soms leidde dit wel eens tot het

⁹⁰ Van Meurs, p. 176

⁹¹ J. Divendal e.a. (red.), *Nederland, links en de Koude oorlog: breuken en bruggen* (Amsterdam, 1982) p. 18

⁹² Vos, p. 88

arresteren en vervolgens meteen ‘uitzetten’ van extremisten aan de grens).⁹³ Wat betreft financiële middelen hield het parlement controle door middel van het budgetrecht, waardoor het parlement ook de gelegenheid had algemene kritische vragen te stellen over de BVD. Dit leidde tot een Vaste Kamercommissie voor de BVD in 1953, waardoor de parlementaire controle over de BVD vergroot werd. Wat betreft draagvlak vanuit de samenleving, kan gezegd worden dat de BVD geen actieve rol innam als het gaat om het angst aanjagen van de bevolking voor het communisme, maar dat de BVD meevoer op een brede anti-communistische gezindheid in de maatschappij, die vooral na de communistische coup van 1948 in Tsjechoslowakije sterk aanwezig was. De BVD was weliswaar redelijk los, maar uiteindelijk toch aan controlerende mechanismes binnen het Nederlandse staatsbestel onderhevig. Men kan daarom niet zeggen dat de BVD een grote, onbekende bedreiging van binnenuit het democratische bestel was. De BVD hielp uiteindelijk mede de volkssoeving in Nederland te verwezenlijken, ten koste van een redelijke mate van geheimzinnigheid.

Hoofdstuk 4: Een Partijdige Dienst?

“Wanneer dezelfde mensen, die ons zó diep in de ellende hadden gedompeld -mede door hun kortzichtige partijzucht- zich nu weer op het pad van de eindeloze onderlinge compromissen zouden begeven, zou aan een dergelijke beweging [de Nederlandse Unie] alle élan ontbreken.”⁹⁴

(HBVD L. Einthoven voor de Tweede Wereldoorlog)

“Politiek is nooit mijn vak geweest.”

⁹³ Hoekstra, p. 74

(HBVD L. Einthoven na de Tweede Wereldoorlog)

Hoewel Einthoven vanuit zijn functie als HBVD eigenlijk een soort beschermheer van de parlementaire democratie was en één van zijn belangrijkste drijfveren het beschermen van de gewetensvrijheid was⁹⁵, kan van hem gezegd worden dat hij een voortdurende *dédain* van het partijpolitieke bedrijf aan de dag legt (curieus genoeg juist één van de belangrijkste praktijken van het pluralistische politieke bestel, waarin vrije meningsvorming en vrij geweten mogelijk worden gemaakt).

In de verdeeldheid van het Nederlandse volk door de verzuiling, zag hij reeds voor de oorlog een zwakte om een eventuele vijandige bezetting weerstand te kunnen bieden.⁹⁶ Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat hij direct na de oorlog, wanneer de door hem gewenste doorbraak in gematigd nationalistische richting uitblijft, definitief afziet van een politieke carrière en zich terugtrekt in de schaduwwereld van *intelligence* en *security*. Hier kon hij de voor hem weggelegde missie, het mentaal weerbaar maken van het Nederlandse volk, beter volbrengen.

Toch was er wel degelijk sprake van een invloedrijke politieke vernieuwingsbeweging, die direct na de oorlog grote kansen kreeg. Gesteund door koningin Wilhelmina, die eveneens een groot voorstander was van de doorbraak, werd de eerste naoorlogse premier namelijk W. Schermerhorn, voorzitter van de Nederlandse Volksbeweging. Deze beweging was een uitvloeisel van een discussiegroep, bestaande uit een aantal jonge, vooraanstaande bestuurders uit verschillende politieke stromingen onder de naam 'Heeren Zeventien', die in het gijzelaarskamp st.-Michielsgestel ontstaan was en waartoe ook L. Einthoven had behoord. Echter al tijdens de oorlog was gebleken dat deze discussiegroep intern eveneens ernstig verdeeld was, daarom vormden Banning (SDAP), Schermerhorn (VDB), Lieftinck (CHU) en Einthoven (Nederlandse Unie) (en later De Quay (Nederlandse Unie) en Kraemer) al spoedig een eigen gespreksgroep binnen de Heeren Zeventien. Binnen deze gespreksgroep was men het er in grote mate over eens dat het christendom een aanzienlijke rol moest gaan spelen bij het naoorlogse Nederland. Tegelijkertijd probeerden de leden vrijzinnige en sociaal-democratische elementen te combineren.⁹⁷ Algehele doel was het voorkomen van een terugkeer van het vooroorlogse

⁹⁴ Einthoven, p. 97

⁹⁵ Engelen, p. 69

⁹⁶ idem, p. 66

⁹⁷ J. Bosmans, *Staatkundige Vormgeving in Nederland II: de tijd na 1940* (Assen/Maastricht, 1990), p. 22

politiek-maatschappelijke zuilensysteem. De saamhorigheid die onder het Nederlandse volk ontstaan was door de Duitse bezetting moest geconsolideerd worden door politieke beweging die voor elke zuil redelijkerwijs acceptabel was.

Hoewel de voorheen verzuilde achterban nog niet de kans had gehad zich over deze vernieuwingsbeweging uit te spreken bij Tweede Kamerverkiezingen, besloot dus koningin Wilhelmina één van deze ‘jonge’ vernieuwers tot formateur en later premier van het eerste naoorlogse kabinet te benoemen. Bovendien had deze regering al snel meer ambitie dan om tot aan de verkiezingen slechts ‘de boel draaiende’ te houden: aangekondigd werden verstrekkende herzieningen als een algemeen sociaal-economisch-financieel plan, verdere invoering van een publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en nationalisatie van het mijnbedrijf en de Nederlandsche Bank. Onmiskenbaar is in deze plannen een grote inbreng van de NVB en de SDAP te zien.⁹⁸ Drees, fractievoorzitter van de SDAP, was namelijk naast Schermerhorn door de koningin tot formateur benoemd. De koningin meed hiermee het risico volledig in te zetten op de vernieuwingsbeweging (Drees was hier maar weinig optimistisch over), maar koppelde anderzijds de NVB aan een ‘gevestigde’ partij tegenover welke veel vernieuwers toch al enigszins sympathiek stonden. Dit bleek toen in februari 1946 de Partij van de Arbeid (PvdA) werd opgericht uit een fusie van de SDAP, de VDB en de CDU. De PvdA was eveneens gebaseerd op de doorbraakgedachte en uiteindelijk sloten veel prominente vernieuwers van de oorspronkelijke Heeren Zeventien (Schermerhorn, Banning, Van der Goes-Naters, Lieftinck) zich hierbij aan.

Zoniet Eindhoven. Het feit dat de door hem eveneens verlangde doorbraakbeweging uiteindelijk onder aegis van de sociaal-democratie tot stand kwam, moet zijn toch al tanende partijpolitieke interesse de doodsteek hebben gegeven. Volgens Van Meurs heeft hij met andere conservatieve krachten, waaronder de katholieke minister L. Beel (die na de verkiezingen van 16 mei 1946 premier wordt) en chef-staf van de naoorlogse Ordedienst P.J. Six, daarop zijn krachten gebundeld ‘om te trachten althans één bolwerk van reactie vast in eigen hand te houden: de veiligheidsdienst.’⁹⁹ Het *moment suprême* van dit gezelschap ziet hij in de publieke vernedering van PvdA-lid Sanders in de strijd om het BNV. Daarna, meldt hij, hebben ‘de duistere machten binnen het Bureau Nationale Veiligheid ... gezegevierd.’¹⁰⁰

Ondanks het feite dat de Tweede Kamerfractie van de PvdA hierop aandrang op ‘eerherstel voor de heer Sanders’, ging deze wens verloren tegenover de wens van de

⁹⁸ idem

⁹⁹ Van Meurs, p. 15-16

¹⁰⁰ idem, p. 19

regeringsvertegenwoordigers van de PvdA om de KVP (Beel) en HBNV en voormalig conservatief politiek kopstuk Eindhoven niet tegen zich in het harnas te jagen. Premier Drees:

“Zegt men dus: Wij verlangen eerherstel van de heer Sanders, dan kan ik mededelen, dat is afgezien van strafvervolging, maar vraagt men te verklaren, dat wat hij heeft gedaan goed is geweest, dan moet ik daarop zeggen: naar het oordeel van de commissie-Wijnveldt, een oordeel, waarbij ik mij moet aansluiten, is het verkeerd geweest, dat hij zelf zoveel dossiers onder zich heeft gehouden. Zo zijn ook andere bezwaren tegen hem ingebracht. Het lijkt mij onvruchtbaar daarop in te gaan, omdat dit, zoals ik reeds heb gezegd, een zaak is, die een sedert geruime tijd afgesloten dienst [het BNV] betreft. Men kan over allerlei punten van mening verschillen, maar het feit staat vast, dat hij rapporten behield en daarvan aan sommige mensen mededeling deed, wat de heer Eindhoven niet kon toestaan en wat de commissie ook bepaald onjuist achtte. Ik geloof, dat ik de zaak op deze wijze zo precies mogelijk heb gesteld.”¹⁰¹

Drees laat met de aard van deze verklaring zien dat de PvdA in feite binnen de regering haar aanspraken op de veiligheidsdienst, ook namens Justitie, laat vallen. Hij volstaat met een praktische politieke ‘oplossing’ van het probleem door de zaak technisch via de commissie-Wijnveldt te spelen. En hoewel PvdA-woordvoerder in de Tweede Kamer F. Goedhart in de kamerdebatten op dit punt het dualisme met verve blijft beleiden en het op blijft nemen voor zowel Sanders als Justitie, gaat hij vervolgens niet zover zijn premier daadwerkelijk hard onder druk te zetten. Het is duidelijk dat de PvdA-leiding haar claims op dit gebied in een politiek *quid pro quo* heeft laten varen, mogelijk om haar conservatieve partners én tegenstanders in de oppositie een geruststellende compensatie te doen voor de verder vernieuwingsgezinde sociaal-economische koers. Gezien de vergelijkingen die in de Kamerdebatten regelmatig werden getrokken tussen de situatie in Nederland en in Oost-Europa, met name door het onafhankelijke rechts-katholieke kamerlid Welter (“wie garandeert mij, dat -natuurlijk niet deze regering, die zal dat niet doen- een volgende regering, die misschien nog progressiever is dan deze, b.v. niet van het dossier over mij of over andere leden van de Kamer gebruik zal maken om een lastige oppositie het zwijgen op te leggen?”¹⁰²) kan dit gezien worden als een indekking van de PvdA voor dit metafoorgebruik, zodat zij op sociaal-economisch gebied meer kon winnen. Drees ging daarop, zoals eerder geconstateerd, een technische en zakelijke verhouding met het rechtse bolwerk van de BVD aan deed weinig moeite om partijgenoot Sanders in bescherming te nemen.

¹⁰¹ HTK, zitting 1948-1949, 26

¹⁰² HTK, zitting 1950-1951, 738

Van Meurs constateert dat in de daarop volgende jaren het departement van Binnenlandse Zaken, waaronder de BVD ressorteerde, voornamelijk rond bleef gaan tussen KVP-ers en anti-revolutionairen ‘geïmponeerd door de idee van ‘rust en orde’’.¹⁰³ Feitelijk klopt het, dat op twee zeer korte intermezzo’s na (1956 Suurhoff (PvdA) ad interim en 1966 (Samkalden (PvdA) ad interim) het ministerie van Binnenlandse Zaken van 1945 tot an 1981 (Van Thijn (PvdA)) in handen was van KVP, ARP, CHU en VVD.

Deels kan men dit dus zien als een politieke concessie van de PvdA, echter de PvdA zelf was wel degelijk ook bewust van het belang van een dienst die Nederland beschermde tegen de dreiging van het communisme. Volgens historicus Divendal deelde de PvdA-achterban de opvatting achter de strategie van de KVP-leiding, dat een invloedrijke, gematigde PvdA de voedingsbodem wegnam voor het gevreesde communisme, dat als politieke factor geëlimineerd diende te worden.¹⁰⁴ Koos Vorrink, partijvoorzitter van de PvdA, zei reeds in 1945:

“dat er blijkbaar van het nationaal-socialisme nog niet genoeg is geleerd en men dient goed te weten, dat een communistische infectie veel gevaarlijker is, omdat zij op het sentiment van de arbeiders werkt.”¹⁰⁵

Hieruit komt het beeld naar voren, dat de PvdA in goed wederzijds begrip het departement van Binnenlandse Zaken overliet aan de conservatieve houwdegens.

Zo was dus jarenlang de verstandhouding tussen de belangrijkste partners in de naoorlogse Rooms-Rode coalities. Zoals we in hoofdstuk 3 al zagen, werd de democratische controle over de BVD met name indirect via de minister uitgevoerd, tegenover wie HBVD Eindhoven over het algemeen openhartig verslag deed. Tot aan 1959 had de KVP dus in feite de controle over de BVD, met goedkeuring van de PvdA. Echter, hoe keken de andere politieke partijen tegen het fenomeen ‘Binnenlandse Veiligheidsdienst’ aan? Namens zij genoeg met de geringe mate van controle hierover?

De ARP gaf van buiten het kabinet vaste steun aan het opzetten van de BVD. Zij lijkt volledig mee te gaan met de regering in vraagstukken over 1) de noodzaak van het bestaan van de BVD, 2) het onderbrengen van de BVD bij Binnenlandse Zaken en niet bij Justitie en

¹⁰³ Van Meurs, p. 20

¹⁰⁴ Divendal, p. 28

3) de verwijdering van Sanders uit de BVD en het vertrouwen in Eindhoven als HBVD.¹⁰⁶ In 1949 vraagt Kamerlid Verkerk zelfs of het budget voor de BVD wel voldoende is, ‘gezien de taakstelling’.¹⁰⁷ *Nomen est omen*: de ARP (Anti-Revolutionaire Partij) maakt haar naam waar als natuurlijke politieke bondgenoot van de BVD. Steevast staat bij deze partij ‘handhaving van het gezag’ op nummer één in haar verkiezingsprogramma in de naoorlogse jaren.¹⁰⁸

Toch is het enigszins opmerkelijk dat de ARP niet ook maar het geringste wantrouwen heeft ten opzichte van deze dienst in Rooms-rode handen. De ARP likte politiek gezien in deze jaren haar worden: uitsluiting van regeringsdeelname veroorzaakte enige onzekerheid over de koers van de partij, zo blijkt uit de notulen van het Centraal Comité van de partij. Er wordt vervolgens een toenaderingspoging gedaan naar de CHU, met als doel in de toekomst een fusie mogelijk te maken, maar die mislukt, tot frustratie van enkele vooraanstaande partijleden.¹⁰⁹ De ARP ziet zich voor onbekende periode afgesloten van de macht.

Dit gegeven, gecombineerd met het feit dat ‘handhaving gezag’ door de ARP zelf bij uitstek als ‘ARP-ding’ werd gezien, wekt de suggestie dat de ARP-leiding of -woordvoerders wel door de KVP-minister van Binnenlandse Zaken of Eindhoven zelf regelmatig ingelicht moesten zijn, wellicht zelfs beter dan de leiding van de Tweede Kamerfracties van PvdA, CHU en VVD, omdat anders een actievere bemoeiing van de partij in de Tweede Kamer voor de hand had gelegen. Vanuit de politieke logica uit die tijd, kan beredeneerd worden dat zowel de minister van Binnenlandse Zaken als HBVD Eindhoven er geen moeite mee gehad kan hebben, de ARP zo nu en dan van informatie te voorzien. Vanuit de BVD was dit voordelig om de veilige potentiële *goodwill* van de ARP in het parlement te verzilveren (waarbij wellicht ook de geloofsovertuiging van Eindhoven een factor was in deze potentiële *goodwill*), vanuit de minister van Binnenlandse Zaken was het om dezelfde redenen voordelig om het politieke debat in de Kamer positief ten opzichte van de BVD te beïnvloeden en de algemene relatie tussen KVP en ARP vriendschappelijk te houden.

De parlementaire kritiek van de Kamerfracties van de CHU en de VVD op het functioneren van de CVD/BVD kan in het grootste deel van de in dit werk beschreven jaren gezien worden vanuit het licht van het dualisme. Beide partijen stelden zich in de

¹⁰⁵ idem

¹⁰⁶ HTK, zitting 1948-1949, 23

¹⁰⁷ HTK, zitting 1949-1950, 590

¹⁰⁸ Verkiezingsprogramma's ARP 146, 1848, 1952 etc.: *Program van Actie voor de Verkiezingen* (1946, 1948, 1952), p. 1 op <http://www.rug.nl/dnpp/verkiezingen/2ekamer/program/index> (4 maart 2007)

¹⁰⁹ notulen van een vergadering van het Centraal Comité van de ARP in Utrecht op 21 februari 1948

Kamerdebatten regelmatig kritisch op ten opzichte van de BVD, omdat zij zich terdege bewust waren van hun beperkte grip op deze dienst. VVD-senator Wendelaar:

“Ik zie dus in dezen Centralen Veiligheidsdienst een gevaar voor den rechtsstaat en in het bijzonder meen ik, dat dit instrument in de handen van de Regering een gevaar kan zijn voor, laat ik het noemen, de legale oppositionele elementen in de politiek, waarvan de tegenwoordige oppositie zich blijkens haar zwijgen in de Tweede kamer niet bewust is geweest. Mijn eigen partij heeft echter in de laatste jaren meermalen ook in die oppositionele positie verkeerd en kan er weer in komen verkeren. Daarom heb ik met een kleine omzetting gedacht aan de spreuk, die men nogal eens op begraafplaatsen vindt, *hodie tibi, cras mihi*, wat vandaag u gebeurt, kan morgen mij gebeuren...”¹¹⁰

Minister Teulings wist in de jaren 1948-1952 echter, toen deze partijen mede in de regering zaten, dat de monden van deze beide fracties wel zouden blaffen, maar niet zouden bijten, omdat hij wist dat de dreiging voor de liberalen en christelijk-historischen niet zelf reëel als accuut ervaren kan zijn. Vandaar zal voor hem ook en voor HBVD Eindhoven de noodzaak bij deze fracties minder zijn geweest om deze nauwkeurig in te lichten over de BVD, wat weer te merken was aan de bijdrages vanuit deze fracties in de Tweede Kamer (hetzelfde gold overigens voor de PvdA-fractie) als men deze vergelijkt met de bijdrages van de ARP. Die bijdrages getuigen dan achteraf bezien ook van een grotere afstand tot de interne discussiepunten binnen de regering en de BVD. Waar de ARP dus in 1948 de voor Eindhoven eveneens zeer interessante vraag stelde, of het budget van de BVD wel toereikend was, bleven de Kamerfracties van PvdA, CHU en VVD achtereenvolgens vragen stellen over het geheime Koninklijke Besluit waarin de taakomschrijving van de BVD vastgelegd was totdat dit op 9 november 1949 voor alle Kamerleden ter inzage werd gelegd, waaruit gesuggereerd kan worden dat de Kamerdebatten daadwerkelijk hun enige bron van informatie over de BVD vormde. Zij misten de directe *inside information*. Voor het voeren van het openbare debat van de veiligheidsdienst was dit alleen maar beter. *Pro forma* deden de regeringspartijen in de Tweede Kamer het debat over de inbedding van de BVD in staatkundige structuren nog eens over onder de veilige paraplu van het dualisme, terwijl achter de schermen de meest betrokken personen (waaronder HBVD Eindhoven, KVP-ministers Beel en Teulings en PvdA-premier Drees) het pleit al beslecht hadden. Echter de discussie in de Kamers diende daarbij direct ook het doel van legitimering van deze inbedding en theoretisch gezien had de Tweede Kamer daarbij de mogelijkheid alsnog om de gehele BVD te blokkeren, al is hier nooit

¹¹⁰ Handelingen der Eerste Kamer (HEK), zitting 1948-1949, 786

daadwerkelijk sprake van geweest. In de historische context van de sociaal-economische wederopbouw, de Indische kwestie en de algemene vrees onder de bevolking voor het communisme is het verklaarbaar dat er nooit echt een halszaak gemaakt is van het bestaan van de BVD, althans door de fracties van de PvdA, CHU en VVD.

Anders lag dit begrijpelijkerwijs bij de CPN-fractie, die zich goed ervan bewust was het voornaamste doelwit te zijn van de BVD-activiteiten. Ook vanuit alle overige partijen in het parlement bezien, die zonder uitzondering de CPN als ‘vijfde kolonne’ van Moskou beschouwden -dus ook de regeringspartijen-, werd er zeker geen noodzaak gevoeld de CPN-fractie te overtuigen van het nut van de BVD.¹¹¹ Dit maakte de discussie’s op basis van de door de CPN aangevoerde bezwaren tegen de BVD inhoudelijk over het algemeen minder interessant. Het onafhankelijke Kamerlid Welter nam in dit opzicht toch een andere positie in in het debat: vanuit hem zelf bezien was hij eveneens een onderzoeksobject van de BVD, echter de andere politieke partijen hadden hem hem in een zeker aanzien staan.¹¹² Het is niet voor niets dat Welter zich ontpopt tot ‘luis-in-de-pels’ van de regering inzake de BVD.

Wanneer in 1952-1953 de Vaste Kamercommissie voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst tot stand komt (die zich in 1966 alsnog zou ontwikkelen tot een Vaste Kamercommissie voor (alle) Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten), worden hiertoe alleen de fractievoorzitters van KVP, PvdA, ARP, CHU en VVD toegelaten, op dat moment de vijf grootste partijen in de Tweede Kamer. De CPN en Welters KNP werden dus buiten de commissie gehouden. In feite werd hiermee aangesloten bij een praktijk die al sinds de communistische coup in Praag van 1948 en de positieve reacties van Nederlandse communisten hierop bestond, om de communisten te weren uit belangrijke vaste Tweede Kamercommissies, zoals Defensie en Buitenlandse Zaken.¹¹³ Het zou ook moeilijk voorstelbaar zijn geweest hoe deze commissie’s hadden functioneren, wanneer de voorhoede van een vijandige buitenlandse mogendheid, zoals de CPN-ers zowel door zichzelf als door andere politieke partijen gekwalificeerd werden, erin plaats hadden gehad.¹¹⁴

Voorts was het een keiharde eis van Einthoven, dat ook echt alleen de fractievoorzitters zelf aanwezig mochten zijn bij de commissievergaderingen en geen

¹¹¹ HTK, zitting 1948-1949, 401-403

¹¹² HTK, zitting 1950-1951, 729

¹¹³ “De Nederlandse reacties op Praag 1948” van M.D. Bogaarts in B.G.J. de Graaf en C. Wiebes (red.) *Hun crisis was de onze niet: internationale crises en binnenlandse veiligheid 1945-1960* (Den Haag, 1994), p. 48

¹¹⁴ Engelen, p. 191

plaatsvervangers. Het was hem duidelijk ernst om de verspreiding van geheime informatie enigszins in de hand te houden. Minister Teulings steunde hem volledig in deze opzet.¹¹⁵

Eindhoven bleef echter scheutig met informatie in de commissievergadering.¹¹⁶ Dat dit echter niet te maken had met de aanwezigheid van een ‘rode’ partij in de commissie, de PvdA, blijkt uit het feit dat fractievoorzitter J.A.W. Burger van de PvdA desgewenst wel zeer uitvoerig uitleg kreeg van Eindhoven over een kwestie waarover hij hem toelichting had gevraagd. Burger was hierover dusdanig tevreden, dat hij het niet naliet tegenover de minster Eindhoven te complimenteren met zijn werkwijze:

“Ik stel er prijs op om na zovele jaren van samenwerking hier een verklaring af te leggen. De eerste keer dat ik met deze commissie contact kreeg met de BVD heb ik mijn mouwen opgestroopt en tegen mezelf gezegd: nou word je er pas goed tussen genomen. Met klimmende verbazing heb ik gemerkt hoezeer het hoofd van de dienst zijn kaarten volledig op tafel heeft gelegd”

...

“Ik geloof niet, excellentie, dat er één westers democratisch land te vinden is waar er een dergelijke openheid bestaat van de veiligheidsdienst ten opzichte van het parlement.”¹¹⁷

Einhovens houding in de commissievergadering moet dan ook eerder verklaard worden vanuit zijn vertrouwen in bilaterale persoonlijke contacten, dan vanuit zijn wantrouwen tegenover de sociaal-democratische of andere volksvertegenwoordigers.

Engelen bevestigt overigens het beeld dat Nederland wat betreft parlementaire controle op de veiligheidsdienst internationaal gezien voorop liep: de Deense, Belgische en Britse parlementen zouden pas veel later een soortgelijk controlemiddel in handen krijgen.¹¹⁸ In *The Missing Dimension* (1984) van Chr. Andrew en D. Dilks is te zien dat in de Verenigde Staten er pas voor het eerst een brede behoefte aan publieke controle op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten ontstond naar aanleiding van het Watergate-schandaal in de jaren '70, waarbij de Amerikaanse inlichtingendienst CIA betrokken was.¹¹⁹

Waren dus de politieke partijen daadwerkelijk in staat de BVD politiek aan te sturen en waren de verhoudingen hierin evenredig? Het antwoord op het eerste deel van de vraag is met de noodzakelijke voorbehouden positief: door de oprichting van een Vaste Kamercommissie in 1953 kregen in ieder geval de politieke vertegenwoordigers van de vier grote maatschappelijke zuilen (katholieken (KVP),

¹¹⁵ Eindhoven, p. 226

¹¹⁶ Engelen, p. 368

¹¹⁷ Eindhoven, p. 227-228

¹¹⁸ Engelen, p. 368

¹¹⁹ Andrew en Dilks, p. 13

protestanten (ARP en CHU), socialisten (PvdA) en liberalen (VVD)) de mogelijkheid het hoofd van de BVD en de minister van Binnenlandse Zaken gezamenlijk dan wel apart te ondervragen en daarmee het beleid van de BVD in lijn te krijgen met de democratisch vastgestelde politieke verhoudingen (met uitzondering van de invloed van de communisten (CPN), die men zag als een interne arm van een externe vijand, en solist Welter). In hoeverre de vertegenwoordigers van de verschillende politieke partijen vervolgens erin slaagden een evenredige invloed op het BVD-beleid af te dwingen, is moeilijker te traceren. Omdat zowel voor als na de oprichting van de BVD-Kamercommissie er een sterke nadruk op bilaterale persoonlijke contacten van fractievoorzitters met HBVD Eindhoven en de verantwoordelijke minister lag en er geen ruimte was voor andere vertegenwoordigers van de betrokken partijen, zal de mate van invloed op de BVD per partij sterk afgehangen hebben van de persoonlijke affiniteit van de fractievoorzitter voor het onderwerp 'BVD' en de mate van opbouwendheid van zijn kritiek (een algemeen politiek mechanisme). Daarbij moet aangemerkt worden, dat de algehele betrokkenheid van de fractievoorzitters bij dit onderwerp laag was (Van Meurs: "... zoals gezegd, lijdt de BVD-commissie door de jaren heen aan een chronisch absentisme. Het sporadische aantal keren dat de commissie voltallig is, heerst er bovendien een gebrek aan achterdocht."¹²⁰): er was veel afwezigheid bij de commissievergaderingen (wat logischerwijs verklaard kan worden uit het feit dat de fractievoorzitters niet gekozen hadden voor deze portefeuille, maar hem 'erbij kregen'. Het geheel neemt niet weg dat Nederland op het punt van mogelijkheid tot democratische controle over de 'geheime diensten' een vooruitstrevende plaats innam op het wereldtoneel, zeker vergeleken met de Angelsaksische diensten. Hierbij kan het verzuilde bestel verondersteld worden een rol te hebben gespeeld: omdat het Nederlandse volk niet zo homogeen was als bijvoorbeeld het Amerikaanse, werd de politieke noodzaak gevoeld om te komen tot een controlerende Kamercommissie, waardoor de verschillende maatschappelijke stromingen verbonden werden met de geheime macht van de BVD en het partijpolitieke niveau in de publieke discussie over de BVD gekanaliseerd werd (met uitzondering van de rol van de CPN).

Conclusie

Wat dan kan onze conclusie zijn met de betrekking tot de Binnenlandse Veiligheidsdienst als belangenbehartiger van het Nederlandse volk, wanneer men kijkt naar de periode van oprichting en de eerstvolgende jaren daarna?

Het is duidelijk dat de BVD als 'geheime dienst' veel vragen oproept. De BVD geleek voor de Nederlandse volksvertegenwoordigers een 'zwart gat' dat informatie, die verborgen bleef voor het parlement, opsloopte en op een onbekende bestemming weer invloed liet uitoefenen. De intransparante processen die hiermee gepaard gingen riepen bijna als vanzelf

¹²⁰ Van Meurs, p. 174-175

een integriteitsvraagstuk op.

Echter de frustraties hierover waren in de eerste plaats bij de volksvertegenwoordigers aanwezig. Daarbij waren het de direct gedupeerden, de communisten, die uiteindelijk als enige fel gekant waren tegen de BVD. Andere volksvertegenwoordigers waren, onder andere meedeinend in een departementenstrijd, vooral bezig de BVD staatkundig huis te vesten. Zij probeerden het zwarte gat te vangen in een net, waardoor de omtrek weliswaar beperkt bleef, maar de contouren nog steeds vaag waren om het 'de vijand' niet te makkelijk te maken. Dit beperken deden de volksvertegenwoordigers vooral om hun taak als volksvertegenwoordiger naar behoren uit te kunnen voeren. Zij waren zich echter wel degelijk ook bewust van de algemene vrees onder de bevolking voor het internationale communisme en deelden deze in grote mate, zodat het bestaan van de BVD *an sich* niet in twijfel werd getrokken. De algemene steun voor de BVD onder de bevolking bleek bovendien uit de meewerkzaamheid van de bevolking bij spionageactiviteiten en het gebrek aan druk op het parlement vanuit de bevolking om te controle op de BVD aan te scherpen.

Het was vooral de externe bedreiging van het internationale communisme, reëel gezien de militaire macht van de Sowjetunie, gekoppeld aan de binnenlandse dreiging van een veronderstelde 'vijfde kolonne', die de BVD noodzakelijk maakte voor de Nederlandse staatsveiligheid. Een veilige Nederlandse staat was uiteindelijk in het belang van het Nederlandse recht op zelfbeschikking (ook ten opzichte van 'bevriende' 'geheime' diensten) en daarmee de externe en interne soevereiniteit van het Nederlandse volk.

Dit hogere belang van staatsveiligheid werd door zowel de politici als de achterban binnen het Nederlandse verzuilde politieke bestel herkend. Zuil- en partijbelangen werden hieraan ondergeschikt gemaakt, hoewel men de pioniersrol van het Nederlandse parlement op het gebied van controle over de veiligheidsdienst deels kan toeschrijven aan de verzuiling die het Nederlandse volk in de beschreven periode kenmerkte.

Literatuuropgave

Gebruikte literatuur:

Andrew, Chr.M./Dilks, D., (red.) *The missing dimension: governments and intelligence communities in the twentieth century* (Londen, 1984)

Bosmans, J., *Staatkundige Vormgeving in Nederland II: de tijd na 1940* (Assen/Maastricht, 1990)

Divendal, J., e.a. (red.), *Nederland, links en de Koude oorlog: breuken en bruggen* (Amsterdam, 1982)

Eindhoven, L., *Tegen de stroom in: levende vissen zwemmen tegen de stroom in - alleen de dooie drijven mee* (Apeldoorn, 1974)

Engelen, D., *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheids Dienst* (Den Haag, 1995)

Graaf, B.G.J. de, en Wiebes, C., (red.) *Hun crisis was de onze niet: internationale crises en binnenlandse veiligheid 1945-1960* (Den Haag, 1994)

Graaff, B.G.J. de, en Wiebes, C., *Villa Maarheeze: de geschiedenis van de inlichtingendienst buitenland* (Den Haag, 1998)

Hague, R., & Harrop, M., *Comparative Government and Politics: an introduction* (Basingstoke/New York, 2001⁵)

Hoekstra, F., *In dienst van de BVD* (Lippenhuizen, 2004²)

Kluiters, F.A.C., *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* (Den Haag, 1995),

Kluiters, F.A.C., *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten, supplement: crypto- en trafficanalyse sectie 2 TRIS* (Den Haag, 1995)

Koedijk, P., Linssen, J., en Engelen, D., (red.), *Verspieters voor het vaderland: Nederlandse spionage voor, tijdens en na de Koude Oorlog* (Den Haag 1996)

Meurs, R. van, *De BVD: samenzweren tegen ambtenaren, studenten, journalisten, dominees en andere democraten* (Amsterdam, 1978)

Vos, C., e.a. *De geheime dienst: verhalen over de BVD* (Amsterdam/Ruinen, 2005)

Gebruikte Websites:

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen Rijksuniversiteit Groningen:

www.rug.nl/dnpp/ (31 augustus 2006)

Parlement & Politiek (initiatief van het Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden): www.parlement.com (31 augustus 2006)

Wikipedia, de vrije encyclopedie: www.wikipedia.nl (7 februari 2007)

Overige Bronnen:

Handelingen van de Tweede en Eerste Kamer der Staten-Generaal (Universiteitsbibliotheek te Maastricht, zomer 2006)
